

“Project Europa”

Het Brusselse perspectief van Nederlandse EU-ambtenaren op Europese top-down en bottom-up gemeenschapsvormingsprocessen

“Project Europa”

Het Brusselse perspectief van Nederlandse EU-ambtenaren op Europese top-down en bottom-up gemeenschapsvormingsprocessen

Universiteit Utrecht

Dieke Hengelaar, 3692604

a.h.hengelaar@students.uu.nl

Marieke Lomans, 3684253

m.f.a.lomans@students.uu.nl

Culturele Antropologie en
Ontwikkelingssociologie
Begeleider: Pooyan Tamimi Arab
27 Juni 2014
Woordaantal: 21.903

Om de privacy van onze informanten te waarborgen, zijn zij in deze thesis geanonimiseerd door het gebruik van fictieve namen.

Inhoudsopgave

Dankwoord	8
Inleiding	10
Theorie	
1. Supranationale en nationale gemeenschapsvorming	
<i>1.1 Het ontstaan van de natiestaat (Marieke)</i>	17
<i>1.2 Supranationalisme (Marieke)</i>	18
<i>1.3 Het integratieproces (Dieke)</i>	19
<i>1.4 Nationalisme (Dieke)</i>	20
2. Gemeenschapsvorming en identiteit	
<i>2.1 Identiteit en een politieke gemeenschap (Dieke)</i>	22
<i>2.2 Constructivisme (Dieke)</i>	23
<i>2.3 Supranationale identiteit: sympathisanten en sceptici (Dieke)</i>	24
3. Gemeenschapsvorming in een politieke gemeenschap en de rol van materiële cultuur	
<i>3.1 Functie materiële cultuur voor een gemeenschap (Marieke)</i>	26
<i>3.2 ‘Top-down’ verspreiding van materiële cultuur in een politieke gemeenschap (Marieke)</i>	26
<i>3.3 Betekenis ‘civil religion’ in een politieke gemeenschap (Marieke)</i>	28
Context	
De Europese politieke gemeenschap	
<i>De Europese Unie als Supranationaal project (Marieke)</i>	30

<i>Het ontstaan van de Europese Unie en een nieuw publiek domein (Dieke)</i>	30
<i>Europese identiteit (Dieke)</i>	31
<i>De rol van Materiële cultuur van de Europese Unie in Europese gemeenschapsvorming (Marieke)</i>	32
Empirische hoofdstukken	
Hoofdstuk 1: Het top-down principe en materiële cultuur in de EU (Marieke)	34
<i>Evaluatie van de huidige Europese politieke gemeenschap</i>	35
<i>Materiële cultuur als top-down mechanisme</i>	38
<i>De vlag, het lied...</i>	38
<i>Brussel de hoofdstad van de EU?</i>	41
<i>Het House of European History</i>	44
Hoofdstuk 2: ‘Bottom-up’ draagvlak en het negatieve sentiment (Dieke)	51
<i>‘United in diversity’</i>	53
<i>Het negatieve sentiment: Brussel is bemoeizuchtig</i>	57
<i>Urk</i>	58
<i>Van negatief sentiment naar positieve uitleg</i>	62
<i>Vraagtekens</i>	65
Conclusie	67
Literatuur	75

Dankwoord

Met nieuwsgierigheid gingen wij onze veldwerkperiode in. Wij hadden ervoor gekozen om een, voor antropologische begrippen, niet gebruikelijk vorm van veldwerk te verrichten door onderzoek te doen bij een politiek bestuursstelsel. Met nauwelijks contacten en geen idee hoe we het beste onze populatie, Nederlandse EU-ambtenaren, konden bereiken zijn we naar Brussel gegaan. Het is ons gelukt om een divers contactenbestand op te bouwen en veel informanten te enthousiasmeren om met ons te praten over onze onderzoeksonderwerpen. Zeker in de laatste maand van ons veldwerk hebben wij een groeiperiode doorgemaakt en een lange lijst van mensen met verschillende functies uit de verschillende Europese instituties zien ontstaan. Allereerst willen wij al onze informanten hartelijk bedanken voor de tijd die ze hebben vrijgemaakt voor interviews, de creatieve ideeën die ons verder hielpen wegwijs te worden in Brussel en de leuke ervaringen die wij hierdoor hebben opgedaan. Wij mochten ons werkelijk deel voelen van de Brusselse politieke gemeenschap en hebben erg genoten van alle borrels en het lopen door de Europese wijk.

Tijdens ons onderzoek hebben wij tevens een lange dagtocht gemaakt naar Urk om daar speciaal een paar Urkers te interviewen over de invloed van Europees beleid op de lokale visserijsector. Wij willen onze Urkse informanten bedanken voor hun openhartigheid. We hebben hierdoor vanuit een heel ander perspectief op verschillende aspecten van de Europese Unie gekeken en dit hielp ons ook om een betere analyse te maken van verschillende aspecten van Europese gemeenschapsvorming.

Het idee om op Urk interviews af te nemen kwam van Dhr. Lammert de Jong. Wij willen hem eveneens bedanken; vooral voor zijn hulp, ideeën en de gesprekken die wij met hem hebben gehad over relevante literatuur over ons onderzoeksonderwerp samen met onze scriptiebegeleider, Pooyan Tamimi Arab. Wij willen ten slotte Pooyan hartelijk bedanken voor zijn begeleiding. Wij zijn erg blij dat hij met ons heeft meegedacht en open stond voor ons bijzondere onderzoek. Voor ons staat vast dat hij onze ambities en motivatie heeft vergroot door zijn open blik, enorme kennis en enthousiasme voor ons onderwerp. Wij vonden het een prettige samenwerking.

Inleiding

Op 22 mei werden er in Nederland Europese verkiezingen voor het Europees Parlement gehouden. Deze jaargang stond vooral de vraag centraal of we voor of tegen de Europese Unie kiezen. Een discussie hierover was losgebarsten door de vele aandacht die kritische partijen, waaronder de PVV van Geert Wilders, besteedden aan de Europese Unie. Wilders vertoonde een uiterst kritische houding ten opzichte van de Europese Unie die, volgens Wilders, eveneens de mening van het Nederlandse volk vertegenwoordigde. Deze mening hield in dat Nederland uit de Europese Unie moet stappen en er goed aan zou doen om de eigen munt weer in gebruik te nemen (Chaloner 2014). Niet veel later kwam De Volkskrant met de kop *“Geloof in het nut van de Europese Unie brokkelt af”*. In dit artikel werd een percentage van 68% genoemd dat het deel van de bevolking zou representeren dat minder of helemaal geen macht wil afgeven aan de Europese Unie (Righton 2014). Het artikel was verder niet inhoudelijk negatief over de Europese Unie, maar het negatieve cijfer van 68% was het enige aspect uit het artikel dat door de andere populaire mediabronnen werd overgenomen en uitvergroot. Volgens deze media zou de burger het economisch belang van de Europese Unie niet meer inzien en zich afvragen wat we überhaupt gemeen hebben met de andere burgers in de diverse en verdeelde gemeenschap die onder één noemer zijn gebracht door de Europese Unie.

Hiernaast was de desinteresse van de Nederlandse bevolking voor de Europese politiek onmiskenbaar. De opkomst van de Europese verkiezingen is in voorgaande edities beneden gemiddeld laag geweest en we stevenden volgens de peilingen wederom af op een deceptie. De politieke partijen probeerden wanhopig in allerlei verschillende televisieprogramma's op te roepen tot stemmen, maar dat leek geen invloed te hebben. In het debat leken veel Nederlandse partijen vooral er voor te kiezen om reclame te maken voor *“een Europa waar dat nodig is.”* (NOS 2014). De vorming van een Europese gemeenschap leek hierin totaal verzwegen te worden en niet deel uit te maken van de discussie.

De Europese Unie reageerde daar op haar beurt weer kritisch op. Bij Viviane Reding, eurocommissaris en vicepresident van de Europese Commissie, was er bijna een woede te bemerken. Zij reageerde in een interview op de kritische geluiden uit Nederland met de woorden: *“Als we de volgende generatie een stem willen geven in een geglobaliseerde wereld, kan dat alleen met een sterk Europa. ... Iedereen die een beetje intelligent is begrijpt dat.”*

(Alonso 2014). Zij zei hiernaast ook dat er iets fout is met onze Nederlandse politiek. Dat zou te zien zijn aan de kritische en ongeïnteresseerde houding van de bevolking. Ook Guy Verhofstadt, kandidaat voor het presidentschap van de Commissie, ziet niet in waarom Nederland zich niet een Europese gemeenschap kan vormen met de Europese burgers van de andere lidstaten. De Europese Unie neemt juist de verschillende culturen en minderheden in bescherming door de nadruk op diversiteit te leggen in haar beleidsvorming. Voor Nederland is er dus net zo goed plaats binnen de Europese gemeenschap als voor andere lidstaten. Het scepticisme is nou eenmaal een natuurlijk gevolg van de crisis en dat zou moeten worden overkomen (Verhofstadt 2013).

De Europese integratie tot politieke gemeenschap

De Europese Unie is in het verleden opgezet om een samenwerking tussen lidstaten te bewerkstelligen. De lidstaten werden toentertijd niet alleen verbonden met het gemeenschappelijke doel om conflicten te stoppen en samen te werken aan een eenheid binnen Europa na de gruwelijkheden van de Tweede Wereldoorlog: ook de economische voordelen van samenwerking binnen de wereldeconomie werden gezien als een belangrijke reden voor de oprichting dit project (Dinan 2005:2). Een politieke unie werd destijds nog niet concreet beoogd, maar dit was uiteindelijk wel een na te streven ideaal op langere termijn. Het afgeven van soevereiniteit door lidstaten aan de Europese Unie om gemeenschappelijk beleid te creëren, gaf steeds meer de aanleiding om te werken aan een Europese gemeenschap met een Europese identiteit. Kort gezegd is er een Europees bestuursorgaan gevormd dat hedendaags een vergaande macht heeft verkregen over een geheel van maar liefst 28 lidstaten waarbij er echter wel een groot gemis is van een Europees volk met een duidelijke Europese identiteit en sentiment.

Vandaag de dag zien we een trend van toenemende politieke en economische integratie tussen lidstaten. Dit is duidelijk te zien aan het feit dat diverse beleidsterreinen, zoals visserij en transport, geïntegreerd worden en ook aan het feit dat de Europese Unie een overkoepelende identiteit probeert te vormen. Er wordt hiervoor gebruik gemaakt van de inzet van materiële cultuur, waarbij men kan denken aan de Europese vlag en het volkslied. Een hieruit voortvloeiende identiteit komt echter niet zomaar tot stand en deze constatering kan beschouwd worden als problematisch. De mate waarin een burger, naast een vermeende

Europese identiteit, aan haar eigen natiestaat een identiteit ontleent, kan ook zorgen voor impopulariteit van de Europese Unie. Dit leidt in veel gevallen tot een zeer eurosceptische houding van de politieke gemeenschap van die natiestaat. Ook is de populariteit van de Europese Unie sterk gedaald door de economische crisis die het verschil tussen nationale economieën pijnlijk duidelijk maakt. Daarbovenop worden medewerkers van de Europese instituties ook vaak gezien als een elitair, bureaucratisch groepje, waar de Europese burger maar nauwelijks deel van is (Shore 2000:225).

De ambtenaar: gevangen tussen meerdere loyaliteiten

De Europese Unie bestaat niet uit anonieme burgers en medewerkers zonder nationale identiteit. Elke burger of werknemer binnen de Europese Unie draagt net zo goed zijn eigen identiteit en ideeën met zich mee. De medewerkers, specifiek de ambtenaren, zijn vaak betrokken bij het creëren van dit Europese politieke integratieproces, maar hebben ook hun eigen nationale loyaliteit. In dit onderzoek wordt specifiek gekeken naar de Nederlandse ambtenaar, omdat zij dicht bij de kern van Europa zitten. Zij zijn betrokken bij het ‘*top-down*’ proces vanuit de Europese instellingen om een Europese gemeenschap op te zetten. Daarnaast zijn zij ook vaak betrokken bij hun Nederlandse achterban die in een veelal kritische opinie verstrengeld zit. Hierdoor zitten de Nederlandse EU ambtenaren eigenlijk verstrengeld tussen twee loyaliteiten.

Het draagvlak van de EU

Hoewel de bekendheid van de Europese Unie onder de bevolking in grote mate is gestegen (van 30% naar 82%) is de interesse in de Europese politiek het laagst vergeleken met andere Europese lidstaten: slechts 20% van de Nederlandse bevolking zegt zich te interesseren voor Europese politiek (Kester 2014). De vraag die hierbij gesteld kan worden is waarom er geen ‘*bottom-up*’ draagvlak is vanuit de Nederlandse bevolking en of er wel een Europese gemeenschap valt te creëren met het oog op deze desinteresse. De Nederlandse EU-ambtenaren verkeren zich door hun diverse loyaliteiten in een unieke positie waardoor zij uitspraken kunnen doen over de Nederlandse politiek en de Europese ontwikkelingen.

Onderzoek naar deze groep mensen is daarom zeer wetenschappelijk relevant en interessant. Ook kan de Nederlandse EU-ambtenaar hierbij bijdragen aan de discussies over gemeenschapsvormingsprocessen en democratie. De Europese Unie kampt namelijk ook met het grote probleem dat een democratie gestoeld is op een draagvlak vanuit de bevolking: Wat gebeurt er als de bevolking tegen de integratie van dit supranationale project is, maar deze integratie toch wordt doorgezet?

Het is om al deze zaken belangrijk dat er onderzoek wordt gedaan naar Europese gemeenschapszin. Omdat Nederlandse EU-ambtenaren zowel hun Nederlandse wortels als Europese oriëntatie hebben, is het belangrijk dat we hen bevragen over zowel het *'bottom-up'* als het *'top-down'* proces van gemeenschapsvorming. In deze thesis zullen we daarom ingaan op dit thema. We proberen bij te dragen met wetenschappelijke, empirische inzichten op de gemeenschapsvorming tussen de Europese bevolking en wetenschappelijke theorievorming hierover.

Methodologische reflectie

Ten behoeve van het schrijven van deze thesis hebben we een antropologisch onderzoek uitgevoerd. Het doel van dit onderzoek is het in kaart brengen van de visie van Nederlandse ambtenaren die voor de EU in Brussel werken op Europese gemeenschapsvorming en Europese identiteit. Het onderzoek bestaat uit een theoretisch onderdeel en een praktijkdeel. Om te bepalen welke concepten we zouden gebruiken in het praktijkonderzoek, een veldwerkperiode, hadden we alvorens we begonnen een literatuurstudie geschreven en een onderzoekskader ontworpen. Vanuit dit theoretische deel zijn we tot het formuleren van hoofd- en deelvragen en interviewvragen gekomen. Deze vragen hebben we in de praktijk gebruikt en tijdens het veldwerk vervolgens aangepast. Het praktijkonderzoek was van inductieve aard, omdat we proberen theorieën te ontwikkelen aan de hand van gesprekken en interviews. Daarom zijn we er eerst breed ingestapt met algemene en abstracte vragen. En omdat we niet als doel hadden om bepaalde vooraf gestelde hypothesen in de praktijk te testen, konden we gaandeweg in het veldwerk de koers en vraagstellingen aanpassen. Door de keuze om op manier onderzoek te doen, hebben we op een later moment in het veldwerk een focus kunnen aanbrengen in de dataverzameling. Wat de onderzoekspopulatie aandroeg werd

de leidraad voor ons veldwerk. Op deze manier werd de visie van de ambtenaren op onze concepten het uitgangspunt van verdere vraagstellingen. Wat ons betreft, is deze werkwijze de beste manier van antropologisch onderzoek. We formuleren eerst een theoretisch uitgangspunt aan de hand van politieke theorie die gevoelig is voor empirische complexiteit en duiken vervolgens het veld in. We zijn gestart met een veldwerkonderzoek in februari en zijn in het veld verbleven tot eind april van dit jaar. Tijdens het veldwerk zijn we in Brussel gaan wonen. Door in het veld te gaan wonen waren we dagelijks zo dicht mogelijk bij de ambtenaren en de Europese instellingen waar we ons onderzoek wilden uitvoeren. In het veld hebben we zo veel mogelijk getracht de klassieke antropologische onderzoeksmethoden toe te passen. Door ons politieke onderwerp en de keuze voor een niet traditionele vorm van veldwerk hebben we creatief moeten omspringen met de methodologie. Waar normaliter een antropoloog probeert om zich in een gemeenschap te integreren, konden wij slechts proberen om via zo veel mogelijk kanalen in contact te komen met informanten en afspraken te maken. In ons onderzoek is deze methode doelmatiger dan de toepassing van traditionelere antropologische contactmethoden, zoals ‘*hanging-out*’, het aanknopen van informele gesprekken en participerende observatie. We hebben de participerende kant van antropologisch veldwerk enigszins los moeten laten en meer geobserveerd. Daarnaast hebben we veel geprobeerd te netwerken. Hierdoor kwamen we concreet tot interviewcontacten en werd de doelmatigheid van ons veldwerk verhoogd. We hebben onze informanten daaropvolgend allen geïnterviewd volgens een gestructureerde vragenlijst die we na elk interview evalueerden en eventueel aanpasten. Deze interviews dienen als belangrijkste data in onze dataset, aangevuld met observaties, artikelen en krantenberichten.

Door op deze manier ons onderzoek en veldwerk in te richten, hebben we een relevant en vernieuwend onderzoek kunnen doen in een moderne omgeving zonder de antropologische methoden en technieken te verloochenen.

Hoofdvraag en deelvragen

In het onderzoek hebben we onze focus gelegd op het concept ‘gemeenschapsvorming’ en zijn we op zoek gegaan naar de visie van Nederlandse EU-ambtenaren in Brussel. We proberen in deze thesis een beeld te geven van hoe Nederlandse ambtenaren enerzijds kijken naar hoe de Nederlandse bevolking denkt over Europese gemeenschapsvorming, een ‘*bottom-*

up' beweging, en anderzijds hoe zij aankijken tegen pogingen van de EU om gemeenschapsvorming onder de bevolking te stimuleren. De hoofdvraag is daarom als volgt:

“Hoe kijken Nederlandse ambtenaren die in Brussel voor de Europese Unie werken tegen Europese ‘top-down’ en ‘bottom-up’ mechanismen van gemeenschapsvorming aan?”

Zoals we reeds benoemd hebben kijken we door de ogen van Nederlandse EU-ambtenaren naar een ‘bottom-up’ beweging en een ‘top-down’ beweging in gemeenschapsvorming. Daarbij stellen we ons de twee vragen *“Hoe denken de Nederlandse EU-ambtenaren over Europese gemeenschapsvorming in de Nederlandse maatschappij?”* en *“Hoe denken de Nederlandse EU-ambtenaren over sturing door de Europese Unie ten behoeve van Europese gemeenschapsvorming?”*

Op basis van deze hoofd- en deelvragen baseren wij de structuur van deze thesis. Deze twee bovenstaande vragen zullen beantwoord worden in twee aparte hoofdstukken. Wij zullen echter ten eerste in een theoretisch kader de theorieën uiteenzetten die wij in de thesis zullen gebruiken. Daarna zullen we deze theorieën inbedden in een context alvorens we tot de empirie komen. Na de hoofdstukken ‘Theoretisch kader’ en ‘Context’ zullen we twee hoofdstukken wijden aan empirie. In het eerste hoofdstuk behandelen we ‘top-down’ mechanismen van de Europese Unie die gemeenschapsvorming stimuleren. Één mechanisme wordt in het hoofdstuk extra uitgelicht: ‘materiële cultuur’. We kijken naar hoe materiële cultuur wordt ingezet om gemeenschapsvorming te stimuleren en laten aan de hand van onze velddata en interviews zien hoe Nederlandse EU-ambtenaren aan kijken tegen deze mechanismen. Ook komt er een interessante ‘case study’ in dit hoofdstuk aan bod waar we een gloednieuw, relatief onbekend EU project bespreken: het ‘House of European History’. Vervolgens verleggen we onze focus van een ‘top-down’ mechanisme van gemeenschapsvorming in de EU naar een ‘bottom-up’ perspectief. In dit hoofdstuk onderzoeken we in hoeverre Nederlandse EU-ambtenaren bijvoorbeeld geloven in het bestaan van een Europese identiteit. Daarnaast bespreken we hun visie op kritische geluiden uit de Nederlandse samenleving op de EU. We behandelen wederom een interessante casestudy: dit maal over de gemeente Urk, waar de burgers bekend staan als zeer Eurokritisch. Wij hebben tijdens ons onderzoek interviews gedaan op Urk. Deze informanten brengen een nieuw

perspectief op het onderzoek. Ten slotte zullen we in een afsluitend hoofdstuk tot enkele conclusies komen en in een discussie kort reflecteren op de empirie.

Theorie

1. Supranationale en nationale gemeenschapsvorming

1.1 *Het ontstaan van de natiestaat*

Het concept ‘gemeenschapsvorming’ start met het idee van het bestaan van een natiestaat. De eerste natiestaten zijn ontstaan in de 19^e eeuw. Bij de vorming van de natiestaat werd er een soeverein grondgebied afgekaderd: de staat. De inwoners, de natie, werden deel van dit grondgebied. Deze ontwikkeling werd getheoretiseerd door Anderson en hij omschrijft het concept ‘natie’ al een ‘*Imagined Community*’. Anderson stelt dat een natie een gepercipieerde politieke gemeenschap is met duidelijke grenzen en soevereiniteit (Hume in Anderson 1983:6). Bij het ontstaan van de natiestaat wordt er een publiek domein gevormd waar de burgers, behorend tot een nationale gemeenschap, zich met elkaar kunnen identificeren en kunnen communiceren. Daarbij wordt er ook naast een publiek domein ook een privaat domein gecreëerd. Volgens de ideeën van Kant (1784) is elk individu in het private domein vrij om te denken wat hij/zij wil, maar worden deze vrije gedachten door een staatsmechanisme in het publieke domein in zo verre in toom gehouden dat zij het gemeenschappelijke belang niet bedreigen. Mensen worden door een regering aan een kunstmatige eensgezindheid binnen de politieke eenheid onderworpen zodat de staatsbelangen kunnen worden behartigd (Kant 1784). In theorie zorgt de publieke rede ervoor dat alle politieke regels die het dagelijkse leven in de maatschappij reguleren door alle burgers geaccepteerd en gerechtvaardigd worden. Dit volksdebat beoordeelt dus de regels, wetten, instituties en het gedrag van burgers en publieke personen binnen een staat (Habermas 1989:27) (Quong 2013). Het publieke domein is verder getheoretiseerd in de klassieke publieke-domein theorie van Habermas. Hij stelt dat het publieke domein altijd verbonden is aan een moderne staat met een begrensde territorium. Daarnaast vormen de leden van de politieke gemeenschap binnen de staat het maatschappelijke debat. Zij creëren de democratie en wetten, maar overleggen ook over de economische relaties en de kapitalistische markt. Nationale media en communicatie in publieke plekken faciliteren dit overleg en het overleg is transparant en in de taal van het land. Ten slotte hebben personen in dit publieke domein een vermeende gedeelde culturele origine en een gevoel van het behoren tot een nationale gemeenschap (Fraser 2010: 79-80).

Concluderend is het publieke domein dus te omschrijven als de plek waar de publieke opinie wordt gegenereerd en een domein dat de basis vormt voor een nationaal democratisch systeem dat soeverein is (Fraser 2010: 77-78). De blinde vlek van deze theorie in de moderne context is de focus op een louter territoriale perceptie van het publieke domein. Deze denkkaders over de politieke publieke ruimte zouden moeten worden aangepast om te passen binnen het huidige transnationale tijdperk. Hierbij kan men zich ook afvragen in hoeverre het kunstmatig vormen van het publieke domein ingaat tegen de vrijheid van meningsuiting en hoe realistisch dit beeld is in de moderne tijd, waarin de burger mondiger wordt. De burger uit bijvoorbeeld zijn mening door middel van sociale netwerken en nieuwe bewegingen (Occupy en Wikileaks) en kan zich verzetten tegen de regering of bestuurders van het publieke domein. Het nationale kader wordt dus beïnvloed door het transnationale kader en het ontstaan van bijvoorbeeld het supranationalisme. Op dit laatste thema zullen we nu verder ingaan.

1.2 Supranationalisme

Twee fenomenen die de nationale soevereiniteit en territoriale grenzen van een staat doen verwateren zijn supranationalisme en multiculturalisme. Het multiculturalisme doet dit van binnenuit en het supranationalisme van buitenaf. Vooral dit laatste concept is interessant voor de theorievorming over transnationalisme en staatssoevereiniteit. Supranationalisme is het proces van het opzetten van organisaties en instituties die boven de staat staan (Baudet 2012: 81). Supranationale ontwikkelingen zijn bijvoorbeeld het opstellen van wetten en het opzetten van rechtsstructuren die voorbij individuele staten gaan, zoals het Internationaal Strafhof of het Europese Hof van Justitie (Baudet 2012:81). De Europese Unie kan ook als een supranationaal orgaan te omschrijven, omdat het een Unie is die via (gedeeltelijke) machtsoverdracht van lidstaten een supranationale bestuursstatus verworven heeft (Kiljunen 2004:11,21)¹. Het ontstaan van dergelijke structuren, bondgenootschappen, internationaal recht en internationale denkkaders zal een weerslag hebben op het publieke domein binnen de natie.

Door supranationale ontwikkelingen zal het klassieke beeld van het publieke en private domein in de ‘traditionele’ natiestaat veranderen. Zo zal bijvoorbeeld de staatssoevereiniteit

¹ De Europese Unie kan naast een supranationaal orgaan ook gezien worden als een intergouvernementele organisatie, omdat de Europese Unie beperkte macht en beleidsvrijheid heeft en voor een groot deel door samenwerking tussen landen wordt vormgegeven.

aan worden getast, omdat een deel van het publieke domein blootgesteld wordt aan de macht en samenwerking in het internationale domein, internationale structuren en internationale organisaties. Dit heeft directe gevolgen voor de positie van de natie, de burger, nationale democratische en rechterlijke structuren en het publieke domein in de moderne natiestaat. De staatssoevereiniteit zal worden aangetast, omdat het volksdebat in het publieke domein wordt uitgebreid met de discussie over internationale ontwikkelingen, verdragen en instituties (Fraser 2010:77) (Fraser in Held en Kaya 2006: 253). Hiernaast ontstaat er mogelijk een basis voor federalisme van gelijkgestemde staten, hetgeen een basis van internationale veiligheid kan creëren (Kant 1795:129,136). Een idee van Kant hierbij was dat staten zich tegen elkaar en tegen zichzelf zouden kunnen beschermen door met buurstaten een verbond aan te gaan (Kant 1795:128).

1.3 Het integratieproces

Recente politieke theorieën zijn dieper op integratie van het nationale- en het supranationale publieke domein ingegaan. Het politiek constructivisme, één van deze theorieën, kijkt naar de bredere context waarin de invloed van staatsbelangen duidelijk wordt. De impact van de omgeving op integratiebeleid en de keuzes van staten moeten volgens deze theorie niet vergeten worden. Er moet juist gekeken worden naar de context van sociale relaties. Politiek wordt in deze stroming gezien als ‘*socially constructed*’. Politieke integratie kan dus het best verklaard worden in de context waar deze sociale relaties zichtbaar waren, zoals in een gedeelde geschiedenis, verbonden en normen (Goldstein 2009). Deze context is door de jaren heen veranderlijk.

Dat deze context veranderlijk is, zien we concreet bij de Europese Unie. De voorzichtige samenwerking tussen Europese landen is uitgegroeid tot een grootschalig politiek project. In het verdrag van Lissabon (2007) is het doel van de Europese Unie opgesteld, namelijk om de vrijheid en veiligheid van inwoners te realiseren, een economische en monetaire eenheid te vormen en sociale en territoriale cohesie te bewerkstelligen. De Europese Unie wordt mede door dit streven door sommige politicologen, zoals Pollack (2003:137), het best gelukte project van supranationale integratie binnen politieke systemen genoemd. Anderen, zoals de Britse historicus Ferguson, wijzen echter op een mislukte monetaire en politieke unie, omdat er geen fiscaal federalisme heerst en er geen geïntegreerde markt is (Ferguson 2013). Kant

heeft hier al vroeg voor gewaarschuwd en merkt hierbij op dat een staat geen schulden moet aangaan in de betrekkingen met andere staten, omdat dit het federalisme kan bedreigen. Andere staten moeten niet de dupe worden van een eventuele bankroet van een andere staat (Kant 1795: 111-112). In de context van een intergouvernementeel instituut als de VN speelt dit geen rol. Binnen de Europese Unie, waarbij de staten zich economisch en financieel integreren, geeft dit wel problematiek. Dit werd zichtbaar bij de Eurozone crisis van 2008 waarbij sommige economieën van lidstaten financiële hulp nodig hadden. Ondanks de kritiek op integratie wegens deze crisis is het integratieproces steeds verder doorgezet. Ook hieruit bleek dat het Europese project niet alleen sympathisanten heeft, maar dat supranationalisme ook een tegenovergestelde reactie kent. Deze reactie zullen we nu verder bespreken.

1.4 Nationalisme

Dat het ontstaan van de Europese Unie niet zomaar tot de aanvaarding van een supranationale gemeenschap leidt, kunnen we afleiden aan de reactie binnen Europa op de Europese Unie. De uitslagen van de Europese verkiezingen blijken dit jaar voor de PVV laag uitgevallen te zijn, maar andere eurosceptische partijen, zoals Front National, hebben erg hoge uitslagen. Dit zijn partijen die het nationalistische en populistische draagvlak een stem geven: Zij uiten een geluid dat duidelijk uit statistieken naar boven komt. Het vertrouwen in de Europese Unie is historisch laag en één van de redenen hiervoor is de angst voor het opgeven van de nationale cultuur en trots.

Dat mondialisering, en hierbij transnationalisme, niet alleen tot acceptatie leidt, maar ook een tegenreactie kent, is binnen de antropologische wetenschap al vaker naar voren gekomen. Anderson zegt hierover dat we bij nationalisme niet moeten denken aan fascisme, maar meer aan een vorm van verwantschap of religie. Het is dus eigenlijk meer een verwantschapsideologie te noemen die zich afkeert tegen de dreiging van het supranationalisme. Deze dreiging kan worden afgeremd door een greep terug te doen naar de wortels van de gemeenschap en te focussen op culturele continuïteit (Anderson in Eriksen 2010:129). Josip Llobera beaamt dit ook: *“In modernity, the nationalist sentiment is first of all a reaction against the cosmopolitan pretensions of the Enlightenment”* (Llobera in Eriksen 2010:129). Het positieve sentiment over de nationale gemeenschap kan dus binnen een natie een reactie zijn op een tegenovergestelde ideologie; in dit geval het supranationalisme. Het

supranationalisme leidt er namelijk toe dat culturele grenzen niet meer verbonden zijn met nationale grenzen, terwijl dit bij het nationalisme juist belangrijk is (Eriksen 2010:131).

Een belangrijke pijler in het nationalisme is dus het zojuist genoemde concept ‘verwantschap’. Dit concept komt in het dagelijks leven veel voor in bijvoorbeeld taal: men spreekt bijvoorbeeld over een ‘moederland’. Verwantschap verschilt in samenlevingen, maar elke samenleving heeft een eigen notie van familieverplichtingen. Dit kan dus gezien worden als basisconnectie, verwijzend naar de familie, binnen de sociale organisatie van een samenleving. Nationalisme is het meest aanwezig in situaties waar men een vermeende aantasting van verwantschap binnen de samenleving percipieert (Eriksen 2010:130). Bij de opkomst van het liberale gedachtegoed van het supranationalisme brengt nationalisme een gevoel van veiligheid en continuïteit bij de bevolking. Net zoals bij de familie kan de burger een sterke emotie hebben bij de natie. Nationalisme is de omschrijving van deze emotionele kracht die verbonden is aan de natiestaat (Eriksen 2010:131).

2. Gemeenschapsvorming en identiteit

Als we binnen de antropologische discipline het construct ‘identiteit’ willen conceptualiseren, kunnen daar vele abstracte vragen bij gesteld worden: Wat is precies een identiteit, waar zijn de grenzen en wie hoort erbij? Als we het over ‘wij’ hebben of bijvoorbeeld over ‘Europa’: wie kunnen we dan precies Europees noemen? Ook binnen onze eigen samenleving kan de vraag gesteld worden wie erbij hoort en wie zich precies met deze samenleving identificeert (Gupta en Ferguson 1992:14). In de antropologie onderzoekt men vaak waar de grenzen liggen van de identiteit bij sociale groepen of minderheden. De assumptie over ‘meerderheidsidentiteiten’, in dit geval nationale identiteiten, is vaak dat het behouden van deze identiteit onproblematisch is (Eriksen 2010:136). Echter, een voorbeeld van een problematische meerderheidsidentiteit is de Duitse identiteit. Dit wordt ook wel gezien als een dominante nationale identiteit in Europa. De grenzen van dit land zijn echter vaag en de identificatie met de gemeenschap ook. Ook de problematische geschiedenis van Duitsland zorgt ervoor dat de bevolking zich minder met de staatsgrenzen identificeert. Daarnaast is er nog steeds een historische, stil aanwezige verdeling tussen Oost en West die refereert aan economische en culturele verschillen (Forsythe in Eriksen 2010). Het is hierbij onduidelijk wat het betekent om ‘Duits’ te zijn. Als laatste is het moeilijk te zeggen *wie* Duits is en wie niet:

“In principle, ‘the universe is divided into the theoretically exhaustive and mutually exclusive categories of Deutsche (Germans) and Ausländer (foreigners). In practice, there are nevertheless difficult problems associated with the delineation of boundaries.” (Eriksen 2010:137)

2.1 Identiteit en een politieke gemeenschap

Er kan gesteld worden dat de inhoud van een nationale identiteit, oftewel ‘*nationness*’, niet onproblematisch is. De vraag is hoe een nationale identiteit wordt ontwikkeld en hoe deze bij de onderdanen van het politieke systeem wordt gepromoot (Buter 2003:1149). Deze promotie vindt in veel gevallen plaats via media die de burger bereikt. Het doel hiervan is dat de burger een goed beeld krijgt over zijn of haar politieke gemeenschap. In de Europese Unie worden politieke overtuigingen en mededelingen volgens Buter ‘*top-down*’ aan het publiek

doorgespeeld en beïnvloeden deze de identiteit van het individu (Buter 2003:1150). Een belangrijke theorie die naar de sociale context van identiteit kijkt, is de *Social Identity Theory*.

De '*Social Identity Theory*' is de theorie waar er een scheiding tussen 'wij' en 'zij' wordt gemaakt. Hiermee wordt bedoeld dat voor het creëren van een gemeenschappelijke identiteit ook een andere identiteit nodig is waar de groep zich tegen af kan zetten (Brown 2000: 150, 753) (Taylor en Mohaggadam 1987: 60, 64-65). Het begrenzen van een politieke unit zorgt voor een verschil tussen de 'wij' groep waar het individu zich in bevindt en de 'zij' groep die buiten deze grenzen valt.

2.2 Constructivisme

Binnen de politieke theorie hebben belangrijke denkers gekeken naar de ontwikkeling van identiteiten. Alexander Wendt, een invloedrijke denker binnen het constructivisme, zegt dat identiteitsvorming gebaseerd is op twee basisideeën, namelijk (1) dat menselijke associaties gevormd worden door gezamenlijke ideeën in plaats van materiële belangen en (2) dat identiteit en belangen worden gevormd door deze gezamenlijke ideeën en niet door de menselijke natuur (Wendt 1994:1). Binnen het constructivisme is er dus een duidelijk idee dat een sociale identiteit niet gevormd wordt door de menselijke natuur, bijvoorbeeld een etnisch gelijke groep. De sociale context speelt juist een belangrijke rol en kan de identiteit van mensen vormen. Alexander Wendt zei hierover dat wij kunnen leren om ons met elkaar te identificeren. Collectieve identiteit is dus geen gegeven, maar is geconstrueerd door de sociale praktijk. Een collectieve identiteit ontstaat doordat de identificatie geïnternaliseerd wordt en de groep leert om zichzelf te zien als 'wij': dit zet een egoïstische identiteit aan de kant (Wendt 1994:390). Volgens Wendt komt dit principe ook terug in de '*Social Identity Theory*'. De 'wij' groep, die in deze theorie wordt omschreven, is dus niet een vaststaand geheel, maar veranderlijk (Wendt 1994:385).

Dat collectieve identiteit wel een gegeven is, wordt beweerd door het neorealisme. Specifiek kan Kenneth Waltz bij deze stelling genoemd worden, omdat hij deze theorie verder heeft uitgelijnd. Volgens Wendt biedt het constructivisme een antwoord op deze stelling, omdat het constructivisme het gedrag van staten probeert te verklaren in een holistische context. Dit kan weer verbonden worden aan antropologische theorie. Hierbij worden niet zomaar assumpties

aangenomen over de betekenis van sociale instituties of over de impact van sociale constructies binnen de politiek (Wendt 1994: 396). Kort gezegd spelen dus sociale verbanden een belangrijke rol binnen de politiek en deze verbanden zijn niet een gegeven, maar aan verandering onderhevig.

2.3 Supranationale identiteit: sympathisanten en sceptici

Binnen de huidige mondiale structuur van natiestaten is het logisch om te redeneren vanuit het oogpunt van nationale identiteit. Men probeert echter bij de Europese Unie het project naar een hoger niveau van supranationaliteit te tillen. Supranationale identiteitsvorming kent twee polen, namelijk die van de sceptici en de sympathisanten. Het langzaam uitsluiten van de nationale soevereiniteit brengt volgens critici vele problemen met zich mee. Volgens hen zijn bijvoorbeeld de nationale rechtsstaten te verschillend en kunnen daarom niet met elkaar verenigd worden. Zij waarschuwen voor het afbreken van de democratische rechtsstaat en het uitbreken van massa-immigratie binnen Europa waardoor nationale identiteit wordt aangetast. Baudet beweert dit ook:

“Beginnend bij de ontkenning van een gedeelde nationale identiteit loopt een glijdende schaal naar de vorming van getto’s, shariadistricten, segregatie en balkanisering. ... Omdat de democratische rechtsstaat zowel een collectieve, nationale identiteit als politieke soevereiniteit vereist, zouden de nationale staten moeten worden versterkt in plaats van verzwakt.” (Baudet 2012)

Ferguson (2013) wijst op een heel ander punt, namelijk de onmogelijkheid om zoveel verschillende lidstaten met elkaar te verenigen onder één noemer. Een voorbeeld hiervan is dat alleen al de vele verschillende talen binnen een supranationaal verband verschillende identiteiten van elkaar scheidt. Er kan binnen deze discussie volgens hem gesteld worden dat een politieke unie heeft geprobeerd een gemeenschap door te drukken tegen de wens van de burger in. De democratische geloofwaardigheid van de unie is hierbij in het geding.

Sympathisanten stellen dat er geen democratisch probleem opspeelt bij de verzwakking van nationale staten en de staatssoevereiniteit door een groter wordende rol van de supranationale structuur. Zij bestempelen politieke integratie als een groot voordeel, omdat er sterke instituties in de wereldpolitiek gevormd worden en een sterkere markt in de wereldeconomie

zich ontwikkelt. Habermas (2012:X-XI) stelt hiernaast dat de democratische legitimiteit niet wegvalt door een supranationaal project: deze democratische instituties moeten en zullen volgens hem dan ook juist versterkt worden. Zolang de ‘mensen’, oftewel het volk, de kans hebben om een democratisch bestuur te kiezen en referenda open zijn, zijn zij betrokken in de politieke besluitvorming en hebben ze de macht om zich als volk te ‘verdedigen’ en hun belangen te bewaken. We kunnen dit volgens Habermas onderscheiden in een deling tussen staatssoevereiniteit en volkssoevereiniteit. Hiermee bedoelt hij dat er verschillende vormen van soevereiniteit bestaan en dat het vooral belangrijk is dat er volkssoevereiniteit binnen de samenleving aanwezig is. Volkssoevereiniteit kan omschreven worden als het basisrecht van het volk om soeverein te zijn en kan hiermee dus worden gebonden aan de mensenrechten. Dit wordt ook wel als volgt omschreven: *“De vrijheid van het subject impliceert het verbod aan allen van interventie in de vrijheid van een ander subject.”* (Van der Heijden 2001:60) Hiermee wordt bedoeld dat de overheid, het subject, niet mag interveniëren in de vrijheid van het volk, het andere subject. Doordat de basisrechten van mensen niet worden geschonden is er een zelfbestuur (Van der Heijden 2001:60). Met staatssoevereiniteit wordt het klassieke begrip bedoeld van soevereiniteit waarbij een staat niet een hogere macht boven zich heeft. Dit laatste zou ondergeschikt moeten zijn aan de wil van het volk. Het is dus belangrijker om volkssoevereiniteit te bewerkstelligen dan staatssoevereiniteit. Identiteitsvorming hoeft hierbij ook niet verbonden te worden aan nationale instituties, omdat het individu en het volk de vrijheid moeten hebben om voor nationale propaganda beschermd te worden (Van der Heijden 2001:54).

3. Gemeenschapsvorming in een politieke gemeenschap en de rol van materiële cultuur

3.1 Functie materiële cultuur voor een gemeenschap

Een manier om het soevereine volk een gemeenschapsgevoel te geven of een gemeenschapsgevoel te versterken, is door als staat een materiële cultuur te promoten of te creëren. Het concept materiële cultuur kan omschreven worden als de totaliteit aan objecten, symbolen, technologieën en gebruiken die zijn geproduceerd binnen een zekere cultuur (Calhoun 2002). Materiële cultuur is belangrijk voor een gemeenschap. Het hebben van een erfgoed, vastgelegd in materiële cultuur, is namelijk belangrijk voor de sociale en culturele gezondheid van de gemeenschap. Mede dankzij het hebben van een materiële cultuur heeft een gemeenschap veerkracht om een culturele identiteit te ontwikkelen en uit te dragen (Stephens en Tiwari 2014:1). Daarnaast is materiële cultuur ook te linken aan het begrip ‘identiteit’. Appadurai stelt namelijk dat handelswaar en objecten sociale levens hebben, net zoals personen. Deze objecten, ‘dingen’, construeren op een reflexieve manier de sociale wereld net zoveel als dat zij zelf door de sociale wereld worden geconstrueerd (Appadurai in Fewster 2007: 90). Volgens Lowenthal wordt materiële cultuur vervolgens ingezet om een identiteit te creëren (Fewster 2007:90). Een dergelijk idee is gestoeld op twee manieren waarop deze objecten een gemeenschap kunnen dienen. Ten eerste zouden objecten sociale relaties kunnen creëren door uitwisseling van een object (Fewster 2007: 90). Ten tweede kunnen objecten de gezamenlijke geschiedenis van een groep representeren en vertellen (Stephens en Tiwari 2014: 14). Vooral deze tweede, historische, dimensie van de functie van materiële cultuur laat zien hoe deze objecten het saamhorigheidsgevoel voeden in een gemeenschap, of ‘*imagined community*’ zoals Anderson het omschrijft (Anderson 1983), omdat deze functie van objecten inspeelt op de gepercipieerde gedeelde geschiedenis van een groep.

3.2 ‘Top-down’ verspreiding van materiële cultuur in een politieke gemeenschap

In een politieke gemeenschap of staat is het gebruik van materiële cultuur en de vertelling van de geschiedenis daarom essentieel: het speelt in op het verbondenheidsgevoel van het volk: de natie. Omdat het lastig is voor een staat om haar onderdanen te verbinden, maken staten gebruik van een straatcultuur en symbolen. Vooral bij nieuwe politieke entiteiten is er dergelijke drang. Het is om onder andere die reden dat een staat een vlag, volkslied en

bankbriefjes ontwerpt en probeert een massa-politieke identiteit te ontwikkelen (Buter 2003: 1149).

Volgens Buter vindt een dergelijke verspreiding van symbolen en materiële cultuur onder de bevolking van een staat of politieke gemeenschap *'top-down'* plaats. Daarnaast verspreidt de politieke leiding politieke berichten om de bevolking te informeren. Dit heeft echter een impact op het publieke domein en gemeenschapsvorming binnen een politieke gemeenschap of staat. In de eerste paragraaf stelden we namelijk dat individuen via de publieke rede tot een consensus komen over het morele raamwerk van waaruit zij door wetten bestuurd willen worden. Rousseau noemt wetten de *'condities van burgerlijke vereniging'*: burgers zijn zelf verantwoordelijk voor de totstandkoming van regels van de maatschappij (Rousseau 1762). In een politieke gemeenschap is het belangrijk dat de burgers, de politieke elites en de nationale instituties beseffen dat zij beïnvloed worden door dezelfde keuzes en doelen en samen een route hebben te volgen. Pas als zij zich hiervan bewust zijn kunnen de instituties en burgers zich met elkaar identificeren (Lucarelli 2012:6). Men gaat het sociale contract aan als er volksconsensus is want zonder overeenstemming kan een maatschappij immers niet functioneren. Het opdringen van symbolen aan de burgers is daarom niet effectief. Een politieke identiteit kun je niet op deze manier creëren (Lucarelli 2012:5). Het is mogelijk problematisch als men de burgers van bijvoorbeeld een nieuwe federatie of supranationale politieke unie op een artificiële manier probeert te verenigen. Door het forceren van een identiteit met behulp van een sociaal contract en *'top-down'* symboolverspreiding gaat een politieke unie of federatie voorbij aan de volksconsensus en de potentie van de burgers om een volk te worden. Rousseau bestempelde dit als een samenleving zonder *'algemene wil'*. Door het opleggen van een identiteit weerhoudt de leider de subjecten ervan zich te ontwikkelen als volk in hun volledige potentie waardoor de vereniging niet lukt: *"... he prevented his subjects from ever becoming what they might have been by persuading them that they were what they are not."* (Rousseau 1762). Een belangrijke bindende factor van een collectieve identiteit kan volgens Rousseau gevonden worden in *'civil religion'*, een in staatsbestuur vastgelegde artificiële symboliek.

3.3 Betekenis ‘civil religion’ in een politieke gemeenschap

Rousseau wijst op de ‘*religion of men*’ die persoonlijk beleden kan worden en op de ‘*religion of the citizen*’. Dit laatste is juist dat wat de officiële religie van de staat omvangt met daarbij dogma’s en symbolische ceremonies. Deze vorm van religie maakt volgens Rousseau het sociale contract en de constitutie heilig en geeft het betekenis. De burger blijft op deze manier gehoorzaam en productief in een politieke gemeenschap (Rousseau 1762). Een duidelijke definitie hiervan kan als volgt omschreven worden:

“The sets of beliefs, rites and symbols which relates a man’s role as citizen and his society’s place in space, time and history to the conditions of ultimate existence and meaning.”
(Coleman 1970:70)

‘*Civil religion*’ kan dus gezien worden als de volksreligie van een natie of een politieke cultuur. Dit heeft niet specifiek met spiritualiteit te maken, maar is een verbindende factor binnen een samenleving en wordt daarom dikwijls gebruikt door politieke leiders. Door het gebruik van gelegitimeerde symbolen als vorm van materiële cultuur kan aan een ‘nieuwe natie’ betekenis worden gegeven en deze natie kan hierop worden gestoeld. Dit blijft ook door de tijd heen belangrijk voor een natie. Symbolen worden ook in de meeste gevallen niet verbonden aan een bepaalde religie, maar dit kan eventueel wel. Bij het gebruik van ‘*civil religion*’ kan gedacht worden aan het veelvoudig gebruiken van symbolen in publieke ruimtes of de verering van oud-leiders of andere grote voorbeelden binnen de samenleving (Bellah 1992). De keerzijde is dat als een staat, federatie of een supranationaal bestuursorgaan, geen duidelijke betekenisvolle symbolen of helden heeft waarop de cultuur gebouwd kan worden, dat dit een ontstaan van ‘*civil religion*’ kan tegenhouden. Dit betekent dat een duidelijke identiteit in dat geval uitblijft en daarom zijn symbolen van wezenlijk belang voor een staat of bestuursorgaan (Kim 1993:257).

Een voorbeeld van betekenisgeving aan een natie door middel van ‘*civil religion*’ kan gevonden worden binnen de Amerikaanse samenleving. *‘Derived mostly from persons and events in American history, civil religion includes the belief in the American-Israel theme that the United States is God’s chosen nation, the perception that a higher morality underlies civil laws, the glorification of shared values (the ‘American Way of Life’) and history, and the ascription of sacred meanings to such secular symbols as the flag, national holidays, and presidential inaugurations’* (Kim 1993:259). Een belangrijke rol in het overbrengen van deze

waarden binnen de Amerikaanse samenleving is weggelegd voor symbolen. Deze symbolen geven de verbondenheid van de burgers en de basis van de gemeenschap aan.

Context

De Europese Unie als supranationaal project

De structuur van Europa werd sinds de Vrede van Munster in 1648 geportretteerd als een kaart met verschillende staten die allen soeverein waren. Deze verbeelding van Europa wordt ook wel het Westfaalse model genoemd; een cartografie van politieke gebieden waarin ieder gebied een eigen systeem hanteert. Dit beeld is echter aan verandering onderhevig. In de vorige eeuw, die gekenmerkt werd door mondialisering en het ontstaan van de Europese Unie, zagen we dat de statische metrische grenzen van de politieke eenheden niet meer zo strikt zijn geworden (Fraser 2010:4). Door het ontstaan van non-gouvernementele organisaties, transnationale ondernemingen en internationale instituties zien we dat de grens tussen het nationale domein en een daarboven liggend internationaal domein is vervaagd (Fraser 2010:5). Het gevolg hiervan is dat bijvoorbeeld door internationale (mensen) rechten regimes en netwerken van internationale bestuursorganen de zuivere soevereiniteit van de staat niet meer kan bestaan (Fraser 2010:4-5). Soevereiniteit veronderstelt namelijk de onafhankelijkheid van een overheid, maar door mondialisering zien we juist dat de overheid verstrikt raakt in een internationaal web (Baudet 2012:41). De Westfaalse structuur van Europa staat dus onder druk en ter discussie (Fraser 2010:2) en wordt opgevolgd door een post-Westfaals tijdperk waarin er meer focus komt op bestuur op uiteenlopende niveaus (*multi-level governance*) en transnationale structuren (Kerner 2010: 41, 43). Dit kunnen we zien bij de verhouding tussen de huidige Europese Unie en de Nederlandse overheid. Er is beleid naar zowel lokaal niveau gegaan (zorg en welzijn) als naar Europees niveau (landbouw en visserij).

Het ontstaan van de Europese Unie en een nieuw publiek domein

Bij het ontstaan van de Europese Unie kwam er een nieuw bestuursorgaan tot stand dat gedeeltelijk Europese landen onder één noemer plaatste. De Europese Unie heeft zich in de laatste jaren sterk uitgebreid en de integratie van de Europese landen tot een geheel heeft een belangrijke rol gekregen. De Europese Unie roept al langer bij de burgers van de lidstaten vragen op over democratische waarden en legitimiteit: Op welke democratische basis opereren dergelijke organisaties en hoe is hun handelen gelegitimeerd? Binnen de Europese

Unie is al het bestuur namelijk ondergebracht in diverse organisaties, waaronder een Raad, Parlement en Commissie. De vraag is in hoeverre deze organisaties op technocratische of democratische wijze handelen en of ze wellicht hun legitimiteit verliezen (Wonka en Rittberger 2011:890). We zien dat daadwerkelijke participatie van burgers in de Europese Unie lastig is, omdat de EU zich steeds meer in organisaties opdeelt die vanuit een expertisecombi beleid ontwerpen. Dit is een technocratische insteek die tot veel debat leidt (Wonka en Rittberger 2011:891). Desalniettemin wordt er in het licht van het ontstaan van deze supranationale Unie gesproken over een ‘*new public space*’: een nieuw publiek domein.

Bij de betekenisgeving en uitbreiding van deze ‘*new public space*’ binnen Europa is er ook een ‘*new cultural space*’ tot stand gekomen. Er vindt binnen de EU een proces van constante herdefiniëring van culturele, politieke en economische relaties plaats. Daarbij worden ook Europees burgerschap en de eigen identiteit van de burgers constant gereconstrueerd (Wilson 2000:6-7). Het creëren van een culturele identiteit voor de Europese Unie is echter een grote uitdaging. Julia Kristeva (2000) zegt dat de Europese Unie nu erg bruikbaar is voor burgers, maar dat het ook betekenis moet krijgen. Zoals hiervoor ook beschreven, heeft de Europese Unie gedeeltelijk politieke macht verworven, maar ontbreekt het de Unie nog steeds aan een duidelijke identiteit (Delanty 2005:127).

Europese identiteit

Het bevorderen van een dergelijke identiteit binnen een beleidskader is gebaseerd op het ‘*United in diversity*’ principe² van de EU. Culturele diversiteit wordt hierbinnen geaccepteerd. Het belang van identiteit zou hierdoor verzwakken en integratie belangrijker worden (Barnett 2001). Deze ‘Europeanisatie’ wordt dikwijls gezien als een elitair project. Shore (2000:225) zegt dat er een misstap wordt begaan bij het denken dat een nadruk op diversiteit van culturen uiteindelijk tot één harmonieuze identiteit zal leiden. Hij denkt echter wel dat er een pan-Europese identiteit gestoeld kan worden op de gezamenlijke geschiedenis van Europa.

De Europese Unie heeft zelf in haar grondvesten een belangrijke zinsnede opgenomen die duiding geeft aan wat de EU zelf als een gemeenschappelijk goed, of als identiteitsprincipe,

² Het officiële motto van de EU is ‘in verscheidenheid verenigd’. http://europa.eu/about-eu/basic-information/symbols/motto/index_en.htm

percipieert. Lacroix wijst er namelijk op dat de Unie zelf in het verdrag van Lissabon spreekt van het bestaan van “*values common to the Member States*”: een unicum in de Europese verdragen, omdat men voorheen het alleen had over ‘*principles*’ (Lacroix 2009:141). Door de nadruk op gemeenschappelijke waarden binnen een Europese identiteit te leggen, is er een discussie losgekomen onder de bevolking. Identiteit kan groeien vanuit de aansturing van de regering, ook wel het ‘*top-down*’ mechanisme genoemd. Op dit principe zullen we later terugkomen. De identiteit van de burger zelf kan geschaard worden onder een ‘*bottom-up*’ beweging. Hiermee wordt gerefereerd aan de identiteit van de burger zelf die draagvlak genereert voor een gemeenschappelijke identiteit. Anders gezegd gaat het hier om het gevoel van de paspoorthouder zelf. Vanuit dit perspectief kan de verbondenheid van de burger met de overkoepelende Europese Unie worden gemeten en bediscussieerd (Favell 2005:1109). Binnen de wetenschap wordt dit ‘*bottom-up*’ perspectief veelal genegeerd, maar zeker in het opkomende rumoer rond het Europees project moet de ‘*bottom-up*’ vraag wel gesteld worden: Is er draagvlak voor de Europese Unie onder burgers?

Favell geeft aan dat binnen de wetenschap het onderzoek naar Europese identiteit is overgenomen door utopisten: “*The problematic of ‘European identity’ is born here: a normatively charged, methodologically unclear search for a transnational ‘sociological’ foundation, to what might be otherwise an irredeemably idealist political construction.*” (Favell 2005:1109-1110). Pro-Europese wetenschappers zijn dus verbonden met het onderzoek naar Europese identiteit, maar hun opinie staat soms ver van de dominante opinie. Favell maakt hierbij de kanttekening dat de discussie nu beland is op democratische legitimiteit, maar dat dit voorbij gaat aan wat de EU de burger heeft gebracht. Het geluid van de discussie zou hierop aangepast moeten worden (Favell 2005:1115).

De rol van Materiële cultuur van de Europese Unie in Europese gemeenschapsvorming

Een Europese identiteit is een identiteit die ook wordt opgehangen aan een politiek systeem. Het probleem bij de Europese Unie is echter dat er al vele politieke eenheden leven onder het dak van de Europese gemeenschap. Deze naties moeten verenigd worden zonder hun verscheidenheid weg te vagen. De politieke elite van de Europese Unie als politiek systeem heeft ter bevordering van de Europese integratie en gemeenschapsvorming dezelfde symbolische middelen ingezet, zoals traditionele staten in hun eigen staatsbestel doen met de

introductie van een vlag³, lied⁴, logo en bankbriefjes (Buter 2003: 1152). Recentelijk wordt de Europese collectieve identiteit in meer symbolen uitgedragen dankzij de verspreiding van symbolen van ‘*Europeanness*’. Hierbij moet men denken aan bijvoorbeeld de Europese vlag die op alle kentekens van Europese auto’s terug te vinden is. Ook is er Europees cultuur-, wetenschap- en onderwijsbeleid dat er naar streeft de bewustwording over Europa te vergroten (Delanty 2005:131-132). Een van de doelen hiervan is het stimuleren van de ontwikkeling van een Europese identiteit. Deze identiteit wordt door de Europese Commissie als complementair aan een nationale en/of regionale identiteit gezien (Lucarelli 2012:4). Nu zijn deze symbolen producten van de ‘*top-down*’ hiërarchie en politieke beslissingen, maar Lucarelli stelt ook dat belangrijke documenten, zoals de Europese grondrechten en de gefaalde grondwet, en historische momenten, zoals Mitterand en Kohl in Verdun, een zeer significante symbolische waarde hebben voor de Europese burgers (Lucarelli 2012:5). Omdat ze een symbolische waarde hebben gekregen, kunnen ze gezien worden als symbolen en daarom zouden ook deze zaken van groot belang kunnen zijn bij de identiteitsvorming van Europese burgers. Zoals in de theorie reeds is benoemd, is het echter mogelijk problematisch wanneer de Europese Unie de burgers van de lidstaten op een artificiële manier probeert te verenigen. Door het forceren van een identiteit met behulp van een sociaal contract en ‘*top-down*’ symbolen gaat de EU namelijk voorbij aan de vereiste volksconsensus, benoemd door Rousseau, en de potentie van de burgers om een volk te worden.

³ De Europese Vlag is een blauwe vlag met 12 gouden sterren die, in tegenstelling wat veel mensen denken, niet symbool staan voor de eerste 12 lidstaten. In 1983 nam de Europese Commissie de vlag in gebruik en al snel werden instituties aanbevolen de vlag ook als logo te gebruiken.

http://europa.eu/about-eu/basic-information/symbols/flag/index_en.htm

⁴ Het Europese volkslied is “Ode an die Freude”, uit de koorfinale van Beethovens 9de symfonie. In 1972 werd dit bekende deuntje de melodie voor de Europese Unie. De tekst van Friedrich Schiller gaat over de verbinding en verbroedering van mensen.

http://europa.eu/about-eu/basic-information/symbols/anthem/index_en.htm

Empirisch Hoofdstuk 1

Het ‘*top-down*’ principe en materiële cultuur in de EU

Al bij de oprichting van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal werd er nagedacht over het vormen van een Europese gemeenschap, omdat het continent op dat moment erg verdeeld was door de Tweede Wereldoorlog. Om een eind te maken aan de gruwelijkheden en vijandigheid van deze oorlog werd er gedacht aan een verzoeningsproject en aan een project dat zou leiden tot economische groei en humane levensstandaarden. De ‘*founding fathers*’ van de Europese Unie, de twee politici Schuman en Monnet, hebben samen in 1950 het Schuman Plan⁵ gelanceerd om dit te bewerkstelligen. In principe wilde men daarbij niet meteen een politieke unie oprichten, maar dit zou uiteindelijk wel het logische gevolg worden: In hun geschreven plannen werd het woord ‘Europese federatie’ al gebruikt. Men begon aan een ‘*top-down*’ creatie van de Europese Gemeenschap:

“Europe will not be made all at once, or according to a single plan. It will be built through concrete achievements which first create a de facto solidarity.”

De Schumanverklaring, 9-5-1950

De basis voor de Europese gemeenschap is solidariteit en solidariteit wordt geschapen door de ontwikkeling van gezamenlijke belangen volgens de Schumanverklaring. Die opgebouwde solidariteit zal weer zorgen voor de economische eenwording:

“From which may grow a wider and deeper community between countries long opposed to one another by sanguinary divisions.”

De Schumanverklaring, 9-5-1950

In het verdrag van Lissabon, geratificeerd in 2007, wordt de koers ingezet naar een verreгаande integratie van de Unie. Deze integratie wordt op vele manieren bewerkstelligd:

⁵ Volledige tekst: http://europa.eu/about-eu/basic-information/symbols/europe-day/schuman-declaration/index_nl.htm

Ondermeer door het voeren van de eerder beschreven symbolen, door de nadruk op de Europese geschiedenis en door het aanstellen van een gezicht van de EU in de vorm van een voorzitter van de Raad. Daarnaast probeert men ook de EU met één stem te laten spreken op het wereldtoneel door een gemeenschappelijk buitenlandbeleid te vormen. Het idee hierachter is, dat je als continent niet meer geloofwaardig bent, indien je als continent niet een gezamenlijk geluid kunt laten horen⁶. Om het gemeenschapsgevoel verder op te bouwen is er ook een prikkel voor de bevolking nodig. In een dergelijke prikkel wordt voorzien door de burgers rechten en plichten te verschaffen. Voorbeelden hiervan zijn: de Europese verkiezingen waar de burger zich kan uitspreken; de burgerinitiatieven waarbij de burger zelf beleidsvorming kan beïnvloeden, en vrije mobiliteit, een verworven Europees recht.

Maar hoe krijgt de Europese Unie de burgers verbonden tot een eenheid? En is er misschien een onderliggend saamhorigheidsgevoel dat Europese burgers aan elkaar verbindt? De mate waarin een Europese identiteit in staat is zich te ontwikkelen, is gekoppeld aan het principe van een *'bottom-up'* beweging: dit is de mate waarin het volk zich met de gemeenschap identificeert en reageert op de ontwikkeling van de Europese Unie. Het faciliteren van een eenwordingsproces door de instituties van de Europese Unie is een *'top-down'* beweging.

We legden tijdens ons veldwerk beide thema's, het *'top-down'* principe en de rol van materiële cultuur en het *'bottom-up'* principe met daarin de rol van Europese identiteit, voor aan een groep Nederlandse ambtenaren die werkzaam waren bij de Europese Commissie, het Europees Parlement of een andere aanverwante institutie. In dit hoofdstuk gaan we in op het *'top-down'* principe met als belangrijkste mechanisme de inzet van materiële cultuur. Het *'bottom-up'* principe staat centraal in empirisch hoofdstuk 2.

Evaluatie van de huidige Europese politieke gemeenschap

Om het *'top-down'* thema in kaart te brengen en te verkennen, beginnen we met een evaluatie onder ambtenaren over hoe zij aankijken tegen de Europese politieke gemeenschap, zoals deze is opgezet door de Europese instituties. Belangrijk bij deze evaluatie is het ideaalbeeld dat zij van Europa hebben. Deze ideaalbeelden verschillen sterk, waardoor de visies op de wording van een politieke Europese gemeenschap uiteenlopend van aard zijn. Een eerste

⁶ Interview Richard Kapellen, 7-3-2014

tweedeling in opinie tussen de Nederlandse ambtenaren onderling is te onderscheiden tussen de federalisten en de eurocritici.

Jan Jacobs is beleidsmedewerker bij de conservatieve fractie (ECR) in het Europarlement. We ontmoetten hem voor de Altiero Spinelli vleugel van het parlement waarna we met hem, in een nabijgelegen cafeetje, ons eerste interview hielden. Jacobs heeft naar eigen zeggen geen behoefte aan een Verenigde Staten van Europa: een federaal model. Hij gelooft in het principe van samenwerken in Europa, maar stelt ook dat er bij de oprichting van de Unie niet gedacht is aan de gemeenschap:

“Ik denk bijvoorbeeld niet dat het goed is dat mensen voor een Europese president zouden kiezen, omdat ik niet denk dat er een Europees demos is. Er is niet zoiets als een Europees volk en iemand die het Europese volk alleen zou kunnen vertegenwoordigen.”

*Jan Jacobs*⁷

Daarnaast vindt hij een federale unie onwenselijk, omdat de Europese bevolking in de lidstaten zodanig verschilt, dat zij beter op bepaalde beleidsterreinen op hun eigen manier beleid kunnen vormen⁸. Michiel Koevoet noemt zichzelf een Europees idealist, maar is wel kritisch over de huidige ordening van de Europese instituties. Zelf werkt hij bij de Europese Commissie, het bestuursorgaan dat door enkele van onze informanten als een ‘instelling vol utopisten en idealisten’ wordt beschreven. Volgens Koevoet is er weinig politieke verantwoordelijkheid en leiderschap in de Europese politieke gemeenschap en dat leidt tot weinig verbinding tussen de instituties en de burgers⁹. De ambtenaren zijn het er wel allemaal over eens dat de Europese samenwerking iets goeds is en dat de politieke gemeenschap van de Unie gestoeld is op belangrijke fundamentele waarden. Zo refereert Koevoet aan het feit dat hij zichzelf als een naoorlogse generatie beschouwt en dat hij zich terdege identificeert met het vredesideaal van de Europese Unie en haar voorlopers¹⁰. Jikke van Houte, medewerkster van het House of European History, denkt aan alle ouderen in de Unie die nog echt de oorlog hebben meegemaakt en voor wie het ontstaan van een politieke gemeenschap een overlevingsmechanisme is. Ze vraagt zich echter wel af, of een dergelijk sentiment nu nog

⁷ Interview Jan Jacobs, 28-2-2014

⁸ Interview Jan Jacobs, 28-2-2014

⁹ Interview Michiel Koevoet, 11-4-2014

¹⁰ Interview Michiel Koevoet, 11-4-2014

wel genoeg is, omdat de ‘top-down’ creatie niet aan de sociale aspecten van een gemeenschap heeft gedacht:

“Er was nooit sprake in het begin van een ‘samen identificeren als groep’. Nu is het probleem dat dat nooit gebeurd is in de zin van dat bepaalde groepen, het hele sociale benodigdheden, nooit in Europa breed is opgebouwd. Maar in het begin ging het natuurlijk om handel, economie.”

*Jikke van Houte*¹¹

Deze constatering stipt de problematiek aan van het Europese Publieke Domein. Anders dan bij het ontstaan van de Europese natiestaten is er in het geval van de Europese Unie geen sprake van een natiegevoel, zoals dat wordt beschreven door theoretici als Hume (Hume in Anderson 1983:6), dat wordt overkoepeld door een staat: er is eerst een politieke institutionele orde en daarna wordt het ‘volk’ gecreëerd. Het ontbreekt daarom de Europese Unie aan een vermeende gedeelde culturele origine en een gevoel van het behoren tot een nationale gemeenschap (Fraser 2010:79,80). Anderzijds is er nog wel het idee van de sociaal-contractdenkers, bijvoorbeeld Kant (1784), die stellen dat een volk aan een politieke eensgezindheid kan komen door toedoen van een staatsmechanisme. In dat geval zou de EU juist zich moeten opstellen als een supranationale staat of federatie.

Willem van der Veer, medewerker bij het Europe Parlement, is voor een dergelijk ‘Verenigde Staten van Europa’ model. Hij stelt echter wel dat alle instituties zich aan het subsidiariteitsbeginsel moeten houden en dat dat momenteel nog problematisch is¹². Ook Koevoet ziet wel iets in een grote Europese politieke gemeenschap, maar signaleert defecten in het huidige institutionele bestel, waaronder het gebrek aan ideologische strijd in het parlement en het gevecht tussen parlement en commissie. De basis voor een dergelijke gemeenschap ligt volgens Koevoet in gedeelde Europese geschiedenis, die er voor zorgt, dat men een gemeenschappelijk referentiekader heeft¹³.

¹¹ Interview Jikke van Houte, 02-04-2014

¹² Interview Willem van der Veer 03-04-2014

¹³ Interview Michiel Koevoet, 11-4-2014

Materiële cultuur van de EU als ‘top-down’ mechanisme

In de theorie constateerden we dat om een gemeenschapsgevoel tastbaar te maken en te promoten een politieke gemeenschap de ontwikkeling van een materiële cultuur inzet, omdat de symbolen en tastbare producten van dit klassieke ‘top-down’ mechanisme het gemeenschapsbesef van de Europese burgers aanwakkert. Met behulp van die symbolen en de verering van het politieke systeem creëert men een ‘civil religion’ (Bellah 1992) (Rousseau 1762: boek 2, chapter 8). De klassieke objecten (de vlag, het lied en bankbriefjes) zijn duidelijke symbolen die door de EU in het leven zijn geroepen om onder andere een massapolitieke identiteit te ontwikkelen (Buter 2003:1149).

Tijdens ons veldwerk in Brussel werden ook wij veelvuldig aan deze symboliek onderworpen. Hiernaast bevonden wij dat Brussel, weliswaar niet de officiële maar wel de facto hoofdstad van de EU, ook aan te wijzen is als Europees symbool en component van de materiële cultuur. Omdat zowel de vlag als het volkslied, munt en stationering van de instituties van de EU in het leven geroepen zijn door de EU leiders en ‘founding fathers’ spreken we, zoals in de meeste gevallen (Buter 2003:1150), van een in de basis louter ‘top-down’ ontwikkeling en verspreiding van materiële cultuur van de Europese Unie. Omdat verschillende auteurs, waaronder Lucarelli (2012:5) stellen dat een dergelijk ‘opdringen’ van symbolen niet werkt en dat een politieke identiteit zich niet op dergelijke wijze zal ontwikkelen is de vraag dus of de Europeanen, en specifiek de Nederlandse EU ambtenaren, zich ook daadwerkelijk gaan identificeren met de symbolen van de EU.

De vlag, het lied...

De Nederlandse ambtenaren beschouwen over het algemeen vooral de vlag als het belangrijkste EU symbool. Of men zich ook daadwerkelijk identificeert met de vlag verschilt per persoon, maar over het algemeen wordt de vlag het meest genoemd als een krachtig en herkenbaar symbool dat appelleert aan een besef dat de EU een gemeenschap is.

Tijdens onze gesprekken werd duidelijk dat iedereen de Europese vlag beschouwt als iets goeds dat voor herkenbaarheid zorgt van de Unie. Men identificeert zich ermee, maar niet iedereen hecht evenveel waarde aan de vlag. Het wordt voornamelijk als iets functioneels beschouwd: een enkeling zegt er emotionele waarde aan te hechten. Anne Verschoof,

stagiaire bij het Europe Parlement, duidde tijdens ons gesprek met haar op een belangrijke functie van de vlag: mensen reageren op visuele prikkels en een vlag, die door de EU breed wordt gedragen, roept herkenning en positieve vertrouwdheid op¹⁴. Francine Mulder, medewerkster bij de commissie wees ons op een soortgelijke functie van de vlag: de vlag en het EU logo worden vaak door ondernemers gebruikt, omdat het in hun sector geassocieerd wordt met degelijkheid¹⁵.

Anthony Giddens schreef onlangs in zijn nieuwe boek over Europa dat er nog nooit een demonstratie is geweest waarbij mensen met een EU vlag zwaaiden: laat staan dat ze stierven met de vlag in hun hand. Uitgerekend tijdens ons verblijf in Brussel ontstonden er protesten en braken ongeregelde heden uit in Oekraïne, die uiteindelijk zouden leiden tot de val van de regering en een gespannen relatie tussen de EU en Rusland. Toen wij met Richard Kapellen, medewerker van de commissie op de buitenlanddienst, spraken in het gebouw van de EEAS, realiseerden we ons, dat de stellingname van Anthony Giddens door deze ontwikkelingen in de Oekraïne onder druk is komen te staan:

“In Oekraïne zag je dat men zich in die vlag hulde en dat het ook echt ergens voor stond: normen en waarden van de Europese Unie. Men wilde sterven voor die vlag. Mijn collega’s en ik vonden dat heel bijzonder”.

*Richard Kapellen*¹⁶

Met betrekking tot het Europese volkslied was Kapellen echter, net zoals meerdere andere Nederlandse ambtenaren, sceptisch. Hij stelt dat de gemiddelde Europeaan geen referentie heeft bij het volkslied als de melodie hem/haar ter ore gebracht zou worden¹⁷. Daarnaast herinnerde Jacobs ons aan het feit dat de tekst van het volkslied in het Duits is geschreven. Dat is problematisch, omdat Europa multilinguïstisch is.

“Het wordt ook een beetje kunstmatig op een gegeven ogenblik, want hoe zit het nou met dat Europese volkslied. Dat Europese volkslied is een klassiek stuk muziek waar ook wel tekst op is gezet, maar als een Europees volkslied heeft het dan ook weer

¹⁴ Interview Anne Verschoof, 7-4-2014

¹⁵ Interview Francine Mulder, 25-3-2014

¹⁶ Interview Richard Kapellen, 7-3-2014

¹⁷ Interview Richard Kapellen, 7-3-2014

geen tekst. Want ja, welke taal kies je dan? Kijk, je moet je in allerlei bochten gaan wringen om dat rond te krijgen”

Jan Jacobs¹⁸

Jacobs stipt met deze uitspraak aan, dat de huidige toepassing van de EU-symbolen een gevoel van kunstmatigheid oproept. Als we kijken naar het sentiment dat de huidige manier van symboolverspreiding oproept bij de Nederlandse ambtenaren, zien we dat men soms kritisch is over het ‘*top-down*’ principe. Jacobs was een van de meest kritische ambtenaren als het gaat om ‘*top-down*’ verspreiding van materiële cultuur. Hij was echter niet tegen de toepassing van de vlag en het volkslied, ook al sprak het hem niet zo aan: het feit dat het door de EU opgelegde en toegepaste constructies zijn, stootte hem tegen de borst.

“Je kan dat niet van bovenaf opleggen. Dat moet zich ontwikkelen, daar moet je de tijd voor geven. Dus ja, hetzelfde met die symbolen: prima dat ze er zijn, maar ga ze niet aan mensen opdringen.”

Jan Jacobs¹⁹

Willem van der Veer, een medewerker van het Europe Parlement die er uit sprong, omdat hij zich het meest pro-Europees opstelde, was opvallend genoeg even kritisch over het ‘*top-down*’ verspreiden van de vlag, het lied en overige materiële cultuur als Jacobs. Hij stelt eveneens dat een dergelijk gevoel moet groeien. Materiële cultuur is belangrijk voor het gemeenschapsgevoel, stelt hij: het is een gemeenschappelijke erfenis maar dit moet groeien en geaccepteerd worden door de burgers en dat kost veel tijd²⁰.

Desalniettemin stellen enkele andere ambtenaren dat er zeker ook een ‘*bottom-up*’ beweging te zien is in het huidige Europa met betrekking tot de inzet van materiële cultuur. Het zojuist uitgewerkte voorbeeld van het gebruik in de Oekraïne is daar een voorbeeld van. Koevoet, collega van Kapellen, vertelde vroeger betrokken te zijn geweest bij een Europa georiënteerde studentenvereniging waarmee hij Europese bewustwording onder zijn medestudenten

¹⁸ Interview Jan Jacobs, 28-2-2014

¹⁹ Interview Jan Jacobs, 28-2-2014

²⁰ Interview Willem van der Veer, 03-04-2014

stimuleerde. Daarnaast heeft hij zelf veel door Oost-Europa gereisd en merkte hij op, dat Europa en haar symbolen daar veel meer leeft. Overal Europese vlaggen en verenigingen, omdat iedereen bij Europa wilde horen²¹. Het ‘*bottom-up*’ stimuleren van het gebruik van de Europese vlag was daar volgens Koevoet erg groot.²² Hoe onwenselijk enerzijds ook: uitsluiting en conflicten dragen anderzijds bij aan versterking van identiteit van onderop, dus aan een ‘*bottom-up*’ beweging.

Brussel de hoofdstad van de EU?

*De wind wappert door de blauwe vlaggen. Op de achtergrond klinkt een carillon dat zachtjes de 9de symfonie van Beethoven speelt. De voorzichtige klokjes van het kerkje ergens in de verte worden overmeesterd door het brullende geluid van auto's met CD kentekenplaten die met hoge snelheden door de brede straten rijden. Als je er voor open staat is de aanwezigheid van de Europese Unie goed zichtbaar en hoorbaar.*²³

Tijdens ons verblijf in Brussel woonden we zelf in de Europese Wijk, vlak bij de metro Merode en het Schuman district. Overdag zagen we op de Schuman rotonde (het hart van de Europese wijk waar de Commissie en de Raad haar gebouwen hebben staan) de drukte in de metro's, de wapperende EU vlaggen en lunchende mensen in donkere pakken. Een enkele keer was er een Europese top of het bezoek van President Obama en zagen we geblindeerde auto's, wegafzettingen en politie-escortes. 's Nachts en in het weekend, dat bij de instellingen al op vrijdag begint, was het gebied donker en ongezellig. Dan is Brussel in slaap.

Om meer te weten te komen over de relatie tussen de stad en de EU instituties zijn we naar een lezing van Eric Corijn, professor aan de VUB, gegaan in de Vlaamse schouwburg. Volgens Corijn is het nooit de bedoeling geweest dat Brussel een ‘hoofdstad’ van de EU zou worden. De EU heeft nota bene tot op de dag van vandaag geen officiële hoofdstad, maar in de praktijk van alledag is Brussel het hart van de Unie.

²¹ Interview Michiel Koevoet, 11-4-2014

²² Interview Michiel Koevoet, 11-4-2014

²³ Vignet, 22-02-2014

“Our story starts in 1957, in Rome, where a treaty was signed. The treaty was signed between 6 member states, but it didn’t discuss the question of a capital/center at all. In fact it was only a year later that the next Belgian minister of Foreign Affairs was confronted with the fact they needed a place to keep 300 officials who carry out the treaty. A center had to be formed. The first center would be Paris, according to De Gaulle. But everyone agreed that it should not be Paris. But they didn’t decide on the center either. In fact Belgium was the first chair of the council of ministers because Belgium starts with the B. So Belgium had to house the first functionaries. Eventually, by accident, Belgium became the center of Unity of the 6 first member states. And Brussels laid, in the beginning of the sixties, the first stone of the Berlaymont building”

Eric Corijn²⁴

In zijn lezing riep Corijn de lokale politiek op om te investeren in de Europese Wijk en het meer een centrum van de EU te laten zijn. De Europese wijk zou te weinig uitstralen en te weinig symboliek bevatten: men zou zich meer moeten inzetten om de beleving van Brussel als EU hoofdstad te verbeteren. Wij interpreteerden dit als een oproep tot internaliseren van Brussel in de materiële cultuur van de Europese Unie, omdat immers elke staat een hoofdstad heeft, waar de aanwezigheid van bestuurlijke instituties of culturele hoogtepunten en beeldmerken het stadsbeeld domineren. Tijdens onze rondwandelingen door deze wijk stelden we zelf echter vast dat wij, als ‘non-natives’ in de stad, wel degelijk van oordeel waren, dat de Europese wijk aan de verbeelding voldoet. De gebouwen zijn duidelijk herkenbaar, de EU symbolen zijn door de wijk verspreid en er zijn genoeg ‘infopoints’ en naamsverwijzingen naar EU ‘founders’. In dergelijk opzicht spreekt de EU wijk meer tot de verbeelding als zijnde een centrum van de EU dan dat de bestuursgebouwen van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest dat doen. We leerden echter dat het belevingsgevoel context- en persoonsgebonden is. We legden daarom de vraag of Brussel ook een onderdeel van de materiële cultuur van de Europese Unie is geworden, voor aan enkele ambtenaren.

²⁴ Transcriptie “Becoming a genuine capital of Europe”, Eric Corijn : dinsdag, 18 maart, 2014 - 19:00

“Brussel is voor mij meer een Europese dan een Belgische stad. Een echte hoofdstad is het voor mij niet. De EUwijk zelf is een verzameling van kantoren. Maar nee: het hoeft ook niet anders te zijn. Het is welkom genoeg voor de mensen die hier werken. Voor hen is het prima. De andere mensen die hier niet werken, die gaan hier toch niet komen. Hoe groter je het maakt, hoe meer je het gaat maken van ‘een grote Europese staat’ en dat roept ook weer een gevoel op van verspilling”

Francine Mulder²⁵

Andere ambtenaren, zoals Jacobs, benadrukken ook dat laatste punt. De EU en al haar problematiek wordt tegenwoordig in de media gepersonifieerd met Brussel. Het is in de ogen van een deel van de Europese bevolking het symbool van verspilling, bemoeienis en technocratie geworden. Het uitvergroten of benadrukken van de EU in de stad kan daarom overkomen als propaganda²⁶. In den beginne trok de EU ook niet zo hard aan de promotie van haar aanwezigheid in de stad, maar met de komst van het gloednieuwe Parlementarium in 2011, een interactief museum over het Europese parlement, en de diverse ‘*Infopoints*’ van de commissie en het parlement, is het duidelijk, dat de EU probeert om zich in de stad te profileren. Daarbovenop wordt er in 2015 een groot, nieuw EU gefinancierd project in de stad gelanceerd, dat gaat proberen om op een interactieve manier uiting te gaan geven aan de materiële cultuur van de Europese gemeenschap: het House of European History.

²⁵ Interview Francine Mulder, 25-3-2014

²⁶ Interview Jan Jacobs, 28-2-2014

Bouwtekening van het House of European History

Bron: Infolder http://www.europarl.europa.eu/visiting/ressource/static/files/building-a-house-of-european-history_e-v.pdf

Het House of European History

In het Leopoldpark, een park gelegen achter het Euoparlement, niet ver van ons huis vandaan, is er een gebouw in aanbouw. De gevel staat al overeind en is de voorgevel van het voormalige Eastman gebouw. Achter de gevel werd druk gebouwd. Bij onze eerste wandelingen naar afspraken bij het Euoparlement en het Comité van de regio's zijn we er meerdere malen langs gelopen zonder dat we ons realiseerden hoe significant dit gebouw is in ons onderzoek naar het materiële cultuur vraagstuk in Europese gemeenschapsvorming²⁷.

Momenteel ligt het House of European History er dus nog zo bij. De contouren, zoals aangegeven op de bouwtekening, zijn al wel redelijk goed zichtbaar. Wat de bouwbestemming van het pand is, wordt niet gelijk aan de buitenkant duidelijk, maar met enig zoekwerk werd het ons duidelijk, dat er aan een gloednieuw concept werd gewerkt. Het House of European History opent in 2015 haar deuren in het Eastmangebouw. Het is een museum dat EU burgers in aanraking wil laten komen met zowel de geschiedenis van het Europese continent als die van de Unie. Door middel van het presenteren van een collectie met objecten die een transnationale betekenis hebben, wil men kritisch reflecteren op de Europese geschiedenis met een focus op de geschiedenis van de 19de en 20ste eeuw. Naast een museum is het House of European History ook een debatplatform waar verschillende percepties van de Europese geschiedenis worden bediscussieerd. Het museum stelt zichzelf

²⁷ Vignet 24-02-2014

als doel kennis over de geschiedenis te vergroten, nieuwsgierigheid te wekken, een Europees platform voor debat en reflectie op Europa en haar geschiedenis te zijn, instituties en netwerken die zich met Europese geschiedenis bezighouden te linken en uiteindelijk een thesaurus/naslagwerk van de Europese geschiedenis te worden²⁸.

Een concept zoals het House of European History zou kunnen bijdragen aan de ontwikkeling van een Europees publieke domein. In een dergelijke publieke ruimte bediscussiëren en evalueren de burgers de staat en haar wetten (Habermas 1989:27). Chantal Mouffe, politiek wetenschapster en spreker bij de uitreiking van een prijs door het Europese cultuurfonds, beargumenteert namelijk dat door middel van de presentatie van kunst en cultuur men een visie op Europa aan een breder publiek kan tonen en de publieke rede kan construeren of beïnvloeden. Mensen zien verschillende subjectiviteiten en hebben diverse ideeën over Europese gemeenschapsvorming. Als men deze uit in cultuur, kunst of objecten kunnen de verschillende ideeën gepresenteerd worden aan het publiek en kan men nadenken over zijn/haar visie op het Europa van nu. Paul Dujardin, directeur van Musée Bozar en eveneens aanwezig bij de uitreiking, voegt daar het volgende nog aan toe:

“We are all coproducers of the common project “Europe” . European culture, shared history and politics all contribute to the true European public Space.”

Paul Dujardin

Het verschil tussen de theorie van Mouffe en Dujardin en het idee achter het House of European History is echter dat Mouffe en Dujardin Europese geschiedenis en cultuur zien vanuit een ‘*bottom-up*’ beweging, waarbij het volk de mogelijkheid heeft invulling aan de publieke rede te geven. De praktijk van het House of European History is echter een ‘*top-down*’ beweging die weliswaar een platform voor debat en discussie biedt, maar die uiteindelijk louter wordt gefaciliteerd en vormgegeven door experts die werken voor of met een institutie.

²⁸ Bron: <http://www.europarl.europa.eu/visiting/nl/visits/historyhouse.html>

Het initiatief voor het project komt namelijk vanuit een werkgroep in het Europe Parlement. Jan Jacobs noemde het museum tijdens ons interview met hem ‘het pet-project van Hans-Gert Pöttering’. Pöttering kwam met het initiatief en is nu voorzitter van de implementatiecommissie.

Daarnaast is er nog een bouwcomité en een academisch comité waar onder andere Professor Schultze, een vooraanstaande Oostenrijkse historicus, lid van is. Door hem op de bonnefooi een brief te sturen zijn we met hem in contact gekomen en hij bood ons een Skype interview aan. We vroegen hem wat het House of European History volgens hem kan bijdragen aan Europese gemeenschapsvorming:

“In my opinion the House of European History will be a negotiation instrument and also raising awareness for different historical experiences and might also be to common narrative and parallel experiences in historical memories...European identity construction has always something to do with symbols, with emotions. I think if Europe is able to overcome the economic, social crisis and political crisis in the near future, this sends a signal to the Europeans that EU is not just a assemble of nations that are arranging their economic market cooperation. If this is happening I think this would a step towards a European identity. That means you need I think a strong, positive, historical experience which people also can more or less detect from the European union. “

Anton Schultze²⁹

Schultze voegt daaraan toe dat hij echt denkt, dat een geschiedenisbesef kan leiden tot het ontstaan van een Europese identiteit en een Europese gemeenschap. Het museum wordt geen tentoonstelling van objecten die ‘Europees’ beschouwd worden, maar een verzameling objecten die tot uitdrukking brengen, dat het huidige Europa een product is van de grote wereldoorlogen en de koude oorlog. De geschietvertelling van het huidige Europa omvat daarnaast de geschiedenis van het hele continent dat onder invloed heeft gestaan van andere continenten en dus niet alleen de geschiedenis van de Europese Unie. Schultze limiteert de basis voor een Europese identiteit dus niet tot de geschiedenis van de EU, maar tot een breder

²⁹ Interview Anton Schultze, 31-03-2014

pan-Europees concept³⁰. Desalniettemin staat de EU centraal in het museum, omdat de EU dus een product is van die lange geschiedenis. Daarom zullen de klassieke EU symbolen, zoals de vlag en het lied wel terug te vinden zijn in het museum, maar deze worden dan wel in een context geplaatst en niet als op zichzelf staande concepten beschouwd. De kracht van de collectie van het House of European History is, dat het museum een gecontextualiseerde tentoonstelling van Europa en de EU wil weergeven³¹.

Er zijn echter op Schultze's visie en het concept van het House of European History een aantal belangrijke kritiekpunten te noemen. Enkelen daarvan zijn van tevoren al in een paper, uitgebracht door de voorzitter van het academisch comité, opgesteld. Zo stelt zij bijvoorbeeld dat het erg lastig is bruggenbouwende narratieven over de Europese geschiedenis te creëren.³² Daarnaast is het voor ons, als onderzoekers die het project van buitenaf bekijken, lastig om uit te vinden, hoe het House of European History de burgers van Europa denkt te kunnen bereiken. De ambtenaren die wij spraken, zagen namelijk nagenoeg allemaal het feit dat het museum permanent in Brussel zetelt, als groot obstakel voor het slagen van het project. Ten slotte vroegen de ambtenaren zich ook af, hoe men het museum een onafhankelijk instituut wil laten zijn, terwijl de medewerkers die de collectie vormen in dienst zijn van de Europese Commissie en het project betaald wordt door het parlement.

Mevrouw Van Houte, medewerkster van het House of European History, kon ons een beeld geven van de tactieken die het team achter het House of European History gebruikt en hoe het omgaat met de genoemde kritiekpunten. Van Houte houdt zich bezig met collectievorming en de constructie van het huis vanuit een museologisch perspectief en kent Schultze persoonlijk. Per toeval kwamen wij haar bij een lezing in Brussel tegen en legden we contact. We interviewden haar bij haar werkplek.

Omdat het de hele maand maart al zo goed weer is in Brussel, konden we met haar afspreken in het Leopoldpark. Rond 3 uur liepen we een rondje om het complex. Echt dicht bij het gebouw konden we niet komen, omdat de bouwketen en hijskranen, omheind met spandoeken ingepakte hekwerken, ons op afstand van het Eastmangebouw en de toekomstige ingang van het complex hielden. We positioneerden ons bij de ingangspoort van het park tot mevrouw Van Houte en haar assistente gearriveerd waren. Met z'n vieren streken wij neer in

³⁰ Interview Anton Schultze, 31-03-2014

³¹ Interview Anton Schultze, 31-03-2014

³² Bron: <http://www.ep.liu.se/ecp/083/008/ecp12083008.pdf>

het gras en begonnen we het interview met op de achtergrond de harde geluiden van cirkelzagen en drillboren die kwamen vanaf de bouwwerf. “Of ons museum zal bijdragen bij een betere integratie van de hele Europese Unie zou ik uit museumlogisch oogpunt eigenlijk in die zin niet op willen antwoorden. Ik denk nooit dat welk middel dan ook, zeker niet een museum, zo direct kan bijdragen bij wat dan ook, want integratie is eigenlijk een politieke aangelegenheid. In de eerste plaats zijn wij als museummedewerkers geen politici en ik vind dan ook niet dat wij alle politieke doeleinden moeten nastreven. De uitgangspunten zijn dat wij een transnationaal museum willen opzetten waarbij de bezoeker, in de brede zin verwoord, dus ook de bezoeker die thuisblijft, kan deelnemen en dat we die een rol willen geven in het kijken naar de geschiedenis. Dan vragen we: ‘Wat vind je eigenlijk van de Europese Unie? En welke weg zou Europa moeten gaan?... Als we tegemoetkomen aan die ideeën, dan ben ik al heel erg blij. Om heel eerlijk te zijn: Natuurlijk, als je naar een project kijkt dat betaald wordt op dit moment door het Europees Parlement voor het grootste deel, dan denk je natuurlijk in de meest directe zin dat het een propagandamiddel is... Degenen die dit project zijn gestart vanuit het Europees Parlement zijn gelukkig zo slim geweest om dat niet op die manier in te vullen. Anders zouden ze nooit zo’n top van experts erbij hebben gehaald: Je kan nooit verwachten van historici of museologen die van buiten worden aangesteld dat die zomaar voor een propaganda instrument gaan werken. Ik denk dat degenen die dit hebben opgezet, het al in hun hoofd zeker al in hun hoofd hadden van “we moeten toch echt uitkijken dat we dat verwijt niet krijgen!”³³

Vervolgens vroegen we haar om een reactie op het andere kritiekpunt op het House of European History: het feit dat het museum in Brussel ligt en wij ons afvragen hoe het House of European History de burgers van de lidstaten wil bereiken. Van Houte stelde, dat de fysieke locatie van het museum inderdaad Brussel is, maar er zal ook een digitaal netwerk komen. Professor Schultze zou het liefst willen dat nationale musea een verbond aan zouden gaan met het House of European History en de collectie van het museum linken of incorporeren in hun nationale collectie. Het idee van het netwerk van Van Houte omvat ook een dergelijk idee in combinatie met een netwerk van historici en een mogelijkheid voor de rest van Europa om in verbinding te staan met het House of European History.

Desalniettemin blijft het project in onze ogen een strikt ‘top-down’ project. We hebben bij Van Houte en professor Schultze gepeild naar de mate waarin de Europese burgers kunnen

³³ Vignet, 04-04-2014

meedenken over het House of European History. Volgens professor Schultze zijn er publieke opiniepolls geweest en heeft men gepoogd een netwerk met NGO's op te starten die zich bezighouden met Europese geschiedenis om de interesses van toekomstige bezoekers in kaart te brengen. Van een concrete consultatie of participatie spreekt hij niet. Van Houte doet dat wel, maar geeft ook toe dat het toch echt een 'top-down' project blijft:

“Aan het begin en ook tot 2012 waren er eigenlijk geen burgers of enige groepen bij betrokken. Het was een politiek project in de zin van dat de mensen die het wilden in het Parlement daar draagvlak voor moesten maken en er moest geld vrijgemaakt worden. Dat moet je dan hier voor elkaar krijgen. In die zin is het een totaal top-down project, laat ik eerlijk zijn. Die groep waar Schultze deel van is zijn allemaal mensen van buiten: historici, museummensen die een bepaalde rol hebben gespeeld. Dat kun je ook niet noemen dat dit invloed van onderop is. In 2011 hebben wij, het nieuwe team, plannen gestart om surveys te doen of onderzoek. Toen bleek vanuit het Parlement (die werken samen met een onderzoeksbureau) dat we inderdaad onderzoek konden laten doen. Dat is nu twee keer gedaan, twee keer een survey. Die zijn behoorlijk breed gegaan in Europa. De eerste keer was het in vijf verschillende landen en de tweede keer in zeven verschillende landen. Het waren geen een op een interviews, maar het waren surveys met groepsbijeenkomsten. Dat zijn eigenlijk tot nu toe de twee enige momenten waarin we officieel potentiële bezoekers hebben ondervraagd. Nu met de projecten die we nu doen, betrekken we voor het eerst Europese burgers bij onze collecties en onze collectievorming. “

Jikke van Houte³⁴

Dit gegeven in combinatie met de vaststelling dat de opdracht tot het bouwen van dit project gegeven is door de instituties, zonder consultatie van het volk, doet ons spreken van een 'top-down' concept waarbij materiële cultuur wordt ingezet om een 'bottom-up' besef van gemeenschapsvorming te stimuleren. Door middel van discussie en reflectie op de geschiedenis, die in objecten en teksten wordt gevat door experts, zoals mevrouw Van Houte en professor Schultze, wordt gepoogd het historisch besef van de Europese burgers aan te wakkeren, opdat zij een mogelijke Europese identiteit of gevoel van verbondenheid kunnen

³⁴ Interview Jikke van Houte, 02-04-2014

ontwikkelen. Het House of European History is zondermeer een nieuw en uniek project, maar moet goed nadenken over de kritieken die zij ontvangen om geaccepteerd te worden door de burgers van de Europese gemeenschap.

Alles overwegend kunnen we stellen, dat de EU vanaf het begin ingezet heeft op het *'top-down'* bevorderen van een Europese identiteit. Empirisch onderzoek met de beperkingen die dat onderzoek kent doordat het Nederlandse ambtenaren in Brussel betrof heeft uitgewezen, dat het concept zijn werking heeft gehad en nog steeds heeft. Als gevolg van internationale conflicten zou de Europese vlag in de toekomst zelfs aan gewicht kunnen winnen. Initiatieven als the House of European History worden met breder bedoeling ingezet, maar blijken uiteindelijk *'top-down'* initiatief. Door geen van de geïnterviewden wordt een, *'top-down'* benadering, hoe noodzakelijk enerzijds ook, als voldoende geacht om Europese identiteit te borgen.

Empirisch Hoofdstuk 2

Het ‘*Bottom-up*’ principe en het negatieve sentiment

Nog vroeg in de avond verzamelt een groep mensen zich in de Rode Hoed te Amsterdam. Het is 14 maart 2014 en dit betekent volgens het programma dat het ‘Citizens Dialogue, Amsterdam’ zal worden gehouden. In de ruimte zijn mensen van verschillende leeftijden, achtergronden en etniciteiten aanwezig. Over het algemeen zijn de mensen hoogopgeleid en geïnteresseerd in de Europese Unie. Dit betekent niet dat ze ook positief of onkritisch zijn over de Europese Unie of dat zij alleen lid zijn van liberale partijen. Juist het tegenovergestelde is het geval.

In de zaal zijn aan alle kanten stoelen neergezet die allemaal gericht zijn op het kleine podium in het midden. Ook zijn er op alle muren grote schermen geplaatst waar ‘tweets’ van Twitter te zien zijn en zo af en toe de resultaten van een stemronde die wordt gehouden in de zaal. In het midden nemen de burgemeester van Amsterdam, Eberhart van der Laan, en eurocommissaris Viviane Reding plaats.

Het idee van de avond is dat er een dialoog zal worden gehouden waar Europese burgers hun stem kunnen laten horen. Er was tijdens de avond echter vooral één persoon aan het woord, namelijk Viviane Reding. Zij is één van de topcommissarissen van de Europese Commissie, belast met de portefeuille Justitie en Mensenrechten. Ze staat er vooral om bekend dat ze niet schroomt om haar mening te laten horen. Tijdens de avond probeert ze wel te luisteren, maar toch komt vooral haar eigen mening fel naar voren. Zij is naar Amsterdam gekomen met een boodschap, namelijk: “Europe is much more than a market. Europe is people, feelings and beliefs. Europe is being together and not being separated. That’s why you’ll hear me shout every time people are arguing otherwise.” Zij pleit voor een ‘United States of Europe’, maar in de zaal is daar nog geen consensus over. Hier is een heel ander geluid te beluisteren. Een vrouw achter in de zaal pakt al in het begin van de avond gefrustreerd de microfoon en vertelt haar mening: “Er is geen vergelijking mogelijk tussen onze attitudes ten opzichte van de Europese Unie of ten opzichte van onze regering. Als het

*gaat om negativiteit ten opzichte van het Binnenhof dan gaat het over de mensen die momenteel in de regering zitten. Dit gaat niet om kritiek op het algemene systeem, want dit wordt over het algemeen zeer gewaardeerd. Er is echter wel kritiek op hoe de hele Europese Unie in elkaar steekt, bijvoorbeeld dat Nederland maar 3% van het hele Parlement uitmaakt en dat 95% van de leden ons helemaal niet kan verstaan of onze kranten kan lezen. Zij beslissen echter wel over ons bestaan en dit vind ik een grof schandaal.” Dit is geen vreemde eend in de bijt, maar een mening die verder in de avond meer naar boven komt.*³⁵

Is de Europese Unie ontstaan vanuit praktische overwegingen of is er ook een onderliggende emotie die de burgers van Europa met elkaar verbindt? Een dergelijke vraag roept bij Nederlandse ambtenaren in Brussel verschillende reacties op. Enerzijds wordt er geloofd in de potentie van een Europese identiteit, anderzijds gelooft men niet dat er een Europees volk kan bestaan. Zoals in het theoretische gedeelte naar voren kwam, kan er net zo goed sprake zijn van een nationalistische of populistische reactie die voortkomt uit een wereld die onderhevig is aan mondialisering. Een voorbeeld hiervan is te bemerken in het vignet. Een vrouw reageert hier op het ‘top-down’ mechanisme van de Europese Unie. Deze tegenreactie vanuit het ‘bottom-up’ perspectief, waarop we ons in dit hoofdstuk zullen focussen, is in verschillende gradaties in de samenleving aanwezig. Binnen de Nederlandse discussie zijn er bijvoorbeeld de aanhangers van een uittrede uit de Europese Unie en een terugkeer naar een nationale munt. Deze beweging binnen de samenleving heeft zich bijvoorbeeld verenigd in de PVV, maar er zijn ook meerdere kleine partijen opgericht die deze kritische mening uiten. Ook wordt aan de gematigde kritische houding veel aandacht gegeven binnen de media, bijvoorbeeld bij de discussie over het democratische gehalte van de Europese Unie of de struikelblokken bij gemeenschapsvorming. De golf van kritiek wordt door de ambtenaren in Brussel ook opgemerkt. Zij kunnen zich gedeeltelijk in de kritiek vinden. Dezelfde kritiek speelt ook binnen de Brusselse discussie. Er is echter maar weinig aanhang te vinden in Brussel voor de extreme sceptici die uit de Europese Unie willen.

Al vroeg in de ochtend lopen we het kantoor binnen van Judith Stoop, vertegenwoordiger Randstad bij de Nederlandse Provincies. Zij is een druk bezette vrouw en wordt eigenlijk voortdurend gebeld tijdens ons gesprek, maar ze heeft toch speciaal voor ons tijd vrijgemaakt. We waren haar tegengekomen bij een lezing en werden aan haar voorgesteld door een andere

³⁵ Fragment vignet Citizens Dialogue Amsterdam, 14 maart 2014

informant. Stoop wist niet eens waar ons onderzoek echt over ging, maar had direct ingestemd met het interview. Dit is ook hoe ze was: direct. Met de vraag wat ze vond van extreme sceptici wist ze zich dus ook wel raad. Ze vond het onverstandig dat er nu zoveel mensen tegen de Europese Unie waren, want volgens haar dwong dit de overheid om tegen de EU te zijn. Het is volgens haar zo dat er een moment komt dat je niet zomaar meer terug kan en dat is nu zo³⁶.

Over het algemeen heerst er wel een consensus in Brussel dat de Europese Unie belangrijk is en net zoals bij Stoop wordt er beaamd dat het jammer zou zijn om deze samenwerking te stoppen. Niet iedereen zegt echter dat we niet meer terug zouden kunnen: De integratie kan immers teruggedrongen worden. Desalniettemin ziet iedereen zelf het nut van de Europese Unie wel in. Het is daarom opvallend dat dit nut totaal aan de Nederlandse burger voorbij gaat.

‘United in diversity’

De vraag over Europese identiteit speelt ook in het dagelijks leven van de EU-ambtenaren. Een dergelijke identiteit, die actief gecreëerd wordt vanuit de bestuursgebouwen, wordt omschreven als *‘United in diversity’*. Dit concept wordt dus breed en abstract omschreven door de Europese Unie, zodat hierbinnen alle Europese burgers hun eigen nationale identiteit en cultuur kunnen behouden. Er wordt echter wel gewezen op het feit dat we samen zijn verbonden binnen Europa.

Het wordt in Brussel binnen de publieke discussie tussen ambtenaren door niemand ontkend dat de culturen van verschillende lidstaten erg divers zijn, maar men wijst ook op de gemeenschappelijke basis die we binnen Europa hebben en die ook gegroeid is door de jaren heen³⁷. Het proces van het vormen van Europese identiteit kan beschreven worden als het vormen van een *‘new cultural space’*, omdat de Europese Unie een *‘new public space’* heeft gecreëerd door het samenvoegen van lidstaten. Deze nieuwe culturele dimensie komt dus voort uit de publieke dimensie. Binnen deze *‘public space’* vindt een voordurende herformulering plaats van Europese relaties en dit leidt tot de totstandkoming van een

³⁶ Interview Judith Stoop, 3-4-2014

³⁷ Interview Francine Mulder, 25-3-2014; interview Richard Kapellen, 7-3-2014; interview Willem van der Veer, 3-4-2014

supranationaal web. De eigen identiteit kan hierbinnen ook aan verandering onderhevig zijn (Wilson 2000:6-7). Zo wordt dus door het ‘top-down’ creëren van een politieke gemeenschap, omschreven in het vorige hoofdstuk, een volkerengemeenschap gecreëerd met een eigen identiteit.

Europese identiteit wordt besproken als een bestaande identiteit binnen bijna alle interviews. Over het algemeen wordt er niet een hiërarchie aangebracht tussen verschillende identiteiten, maar wordt er aangegeven dat je in verschillende situaties je anders identificeert. Wij hebben Francine Mulder, medewerker bij de Europese Commissie, geïnterviewd over dit onderwerp. Dit interview vond plaats in het Berlaymont gebouw. Alle commissarissen zijn hier gestationeerd. Zij werken aan Europese integratie en zijn de uitvoerende macht van de Europese Unie. Mulder is één van de vele medewerkers van de eurocommissarissen. Dit is een topbaan, want deze medewerkers coördineren direct de uitvoering van het gevormde beleid en bedenken ook zelf beleidsvoorstellen. Wij legden haar de vraag voor of Europese identiteit bestaat en hoe het inhoudelijk omschreven kan worden:

“Vraag: Denk je dat Europese identiteit bestaat?”

Francine: Ja, ik denk het wel. Ik denk wel dat bijna alle Europeanen voelen dat we een gezamenlijke geschiedenis en cultuur hebben. Zeker de mensen hier, maar ook wijder ... Als ik kijk met vrienden, collega's en mensen die je hier ontmoet op het werk, dan hebben we zeker een gemeenschappelijke basis. Zeker onder de juristen merk je dat. We hebben eigenlijk allemaal dezelfde normen en waarden. Uiteindelijk heeft iedereen hier wel het gevoel dat ze Europeaan zijn, maar ook bijvoorbeeld Nederlander. Ik denk zeker dat er een Europese cultuur en een Europees cultuurbesef aanwezig is ten opzichte van Amerikaanse cultuur en andere landen (bijvoorbeeld de Afrikaanse landen).

Vraag: Wat geeft deze Europese identiteit inhoud?”

Francine: Bijvoorbeeld de normen en waarden voor een deel. Bijvoorbeeld de opvattingen ten aanzien van democratie of basisprincipes hoe je met elkaar omgaat; wat hoort en wat niet hoort. Volgens mij is dat een beetje gebaseerd op die christelijke achtergrond. Uiteindelijk hebben alle landen, zelfs de orthodoxe landen (Grieks

orthodox), die waarden gemeen. Je merkt ook dat als er discussies komen over toetreding van een land als Turkije, dan spelen daar allemaal politieke dingen omheen. Dan gaan mensen toch twifelen. Ik ben zelf niet gelovig, dus voor mij speelt dat niet, maar ik merk wel dat zelfs bij mij die christelijke basiswaarden er wel inzitten. Dat zit in de cultuur.”

*Francine Mulder*³⁸

Bij andere interviews wordt dit niet per se beschreven als ‘christelijke waarden’, maar duidt men wel een besef van mensenrechten die hieruit voortkomen. Hier wordt grote waarde aan gehecht. Ook wordt het stichten van een democratie en een rechtstaat aangegeven als essentieel. Bijvoorbeeld Anne Verschoof, stagiaire bij het Europees Parlement, benadrukt vrijheden, zoals de Europese grondrechten en burgerlijke vrijheden, als deel van een waardenkader die in alle bevolkingen van de Europese lidstaten hoog wordt gedragen³⁹.

Volgens Richard Kapellen, medewerker bij het departement Buitenlandse Zaken van de Commissie, zijn er zeker in het huidige Europa signalen te zien van een verbondenheid van burgers aan de EU en aan elkaar. Ten eerste is het voorbeeld van ‘*bottom-up*’ draagvlak, volgens hem, dat in Oekraïne mensen bereid waren ver te gaan voor de Europese Unie en dat de Duitse, Franse en enkele andere Europese bevolkingen van zich lieten horen in deze kwestie. Een Oekraïense filosoof, genaamd Sigov, beaamt deze Oekraïense beweging in een interview met de trouw:

"Terwijl de EU uiteenvalt door democratische gebreken en nationalisme, sterven in Oekraïne burgers in hun strijd voor Europese waarden. Euromaidan⁴⁰ herinnert de EU aan de democratische belofte die het in zich draagt voor het oosten."⁴¹

³⁸ Interview Francine Mulder, 25-3-2014

³⁹ Interview Anne Verschoof, 7-4-2014

⁴⁰ ‘Euromaidan’ is de naam die gegeven is aan de protesten tegen president Janoekovytsj op het Onafhankelijkheidsplein in Kiev.

⁴¹ Michiel Driebergen in Trouw, 12-4-2014

Hij legt hierbij ook verder uit dat deze herinnering aan Europese waarden de Europese Unie ook weer verdere verbondenheid kan geven. Dit is bijvoorbeeld te zien in de samenwerking tussen Europese landen als reactie op Russische inmenging binnen Oekraïne.

Daarnaast dicht Kapellen een verbondenheid tussen Europese burgers toe aan de tegenstellingen in denken ten opzichte van Amerika en China. Het denken over de rol van de overheid is hier een belangrijk voorbeeld: Europeanen beschouwen de overheid als iets goeds en hebben een beeld dat de overheid mag ingrijpen, terwijl Amerikanen juist zeer anti-overheid zijn. De Chinese overheid is dan weer erg dominant en kent geen democratie⁴². Ook Marjolein de Jong, medewerker bij het huis van de Nederlandse Provincies, stipt aan dat zij, toen zij zich in een context met Fransen, Duitsers en Amerikanen bevond, zich meer met de Europeanen verbonden voelde dan de Amerikanen. Zij voelde zich minder verbonden met de Amerikanen, omdat zij meer overeenkomsten zag tussen zichzelf en andere Europeanen.

De Nederlandse EU-ambtenaren die wijzen op de diversiteitsdimensie van de volkerengemeenschap geven vooral aan dat de kracht van de nationale identiteit niet onderschat moet worden. Bijvoorbeeld de media, die een sterke invloed hebben op de beeldvorming van Nederlandse burgers, vallen grotendeels binnen het nationale kader⁴³. Dit valt samen met de klassieke publieke-domein theorie van Habermas, die erop wijst dat de nationale communicatie de publieke discussie binnen een begrensde territorium laat plaatsvinden en hierbij effect heeft op de beeldvorming (Fraser 2010:79-80). Daar bovenop heeft de natie een sterke basis van de nationale geschiedenis, de cultuur en het onderwijs die maken dat grenzen nog een grote werkelijkheid zijn binnen het leven van de nationale burger.

Nederlandse burgers identificeren zich sterker met de Nederlandse cultuur om nog een ander voorbeeld: Zij hebben geen moeilijkheden met communicatie. Dit kan weer gerelateerd worden aan bijvoorbeeld een gedeelde taal en gedeelde gewoontes. Jacobs vindt dat België een goed voorbeeld is dat hier tegenover gezet kan worden. In België wordt er gepoogd om een gemeenschappelijke Belgische identiteit te creëren voor het land, maar de verschillen tussen de Vlamingen en de Walen bemoeilijken dit proces en brengen hierbij moeilijke struikelblokken met zich mee. Jacobs benadrukt dat over het algemeen wordt gesteld dat de Belgen veel positiever tegenover de Europese Unie staan, omdat zij zich minder identificeren

⁴² Interview Richard Kapellen, 7-3-2014.

⁴³ Interview Anne Verschoof, 7-4-2014

met hun nationaliteit⁴⁴. Dit wordt ook beaamd door onze huisbaas, een man van Waalse afkomst. Hij interesseerde zich voor onze scriptie en wilde daar graag vanuit Belgisch perspectief op reageren. Ook hij zei dat het bijna onmogelijk was om een Belgische identiteit te creëren, omdat de culturele, maar ook economische verschillen vaak botsen. Deze tegenstellingen kunnen een erg averechts effect hebben⁴⁵.

Hiertegenover kan gesteld worden dat ook uit diversiteit identiteit kan groeien, zelfs als er geen duidelijke gemeenschappelijke basis is. Willem van der Veer verwijst bijvoorbeeld naar India. De diversiteit aan talen en religies is vele malen groter in India dan in Europa en toch wordt binnen dit grondgebied ook gefunctioneerd als een land en niet als een samenwerking tussen verschillende culturele groepen⁴⁶. Het creëren en behouden van Europese identiteit is dus wel degelijk een mogelijkheid volgens de meerderheid van de geïnterviewde ambtenaren.

Het negatieve sentiment: Brussel is bemoeizuchtig

De extremere groepen binnen Nederland hebben de maanden voor de verkiezingen veel aandacht gekregen via de media. De PVV heeft campagne proberen te voeren met de NExit en ‘minder, minder, minder Europa’. Deze groep heeft erg veel verschillende kritiekpunten waarom zij zich tegen de Europese Unie hebben gekeerd. Op sommige punten moeten de populistische groepen volgens Francine Mulder erg serieus genomen worden. In het negatieve sentiment zit volgens haar namelijk een kern van waarheid, want de Europese Unie bemoeit zich wellicht met meer dan nodig is⁴⁷. Dit beaamt Michiel Koevoet, medewerker buitenlanddienst van de Europese Commissie, ook:

“Heel veel van de kritiek op Europa (naar macht belust orgaan) zit een kern van waarheid in. De politiek is van zichzelf op zoek naar macht en dit is soms veel te ver gegaan bij de EU. Dan vervreemden mensen, omdat macht naar een te abstract niveau is getild. Daar hebben burgers dan niet meer invloed op en er zijn genoeg voorbeelden waar de EU niet per se beleid over hoeft te maken. Bijvoorbeeld

⁴⁴ Interview Jan Jacobs, 28-2-2014

⁴⁵ Informeel gesprek met huisbaas, 2-2-2014

⁴⁶ Interview Willem van der Veer, 3-4-2014

⁴⁷ Interview Francine Mulder, 25-3-2014

vaderschapsverlof. In Nederland is dat maar twee dagen en dat is echt belachelijk. In de meeste landen is dat langer. Als overeenstemming in Nederland niet wordt behaald zeggen parlementariërs dat we dit dan wel Europees gaan regelen. Dus als je als samenleving daar niet over in discussie gaat dan is de reflex om dit maar op een abstracter niveau te regelen en dit is niet goed. Voorbeelden wat Europa wel moet regelen is rijtijden van internationale vrachtwagenchauffeurs. Dus wat we zouden moeten doen, is blijk geven dat we soms te ver zijn gegaan, maar dat we soms ook verder moeten. Daar moet een afweging in gemaakt worden.”

Michiel Koevoet⁴⁸

Volgens Mulder wordt juist deze vervreemding opgepikt door de populistische partijen. De partijen dwingen de Europese instituties om erover na te denken waar ze mee bezig zijn. De discussie begon met de UKIP in het Verenigd Koninkrijk die stelde dat de Europese Unie nutteloos was en juist schadelijk. Met dit geluid komt er ook een nieuwe stem binnen in het Europees Parlement waar met verstand mee om moet gegaan worden⁴⁹. Jan Jacobs, beleidsmedewerker ECR (conservatieve partijgroep), geeft aan dat populisme niet per se slecht is, want heel vaak hebben deze politici wel een goed beeld van wat er onder de burgers speelt. Hij is er zelf niet voor dat Nederland uit de Europese Unie treed of dat Nederland de gulden weer aanneemt, maar hij zegt wel dat deze populistische partijen meehelpen aan het wakker schudden van de gevestigde Nederlandse partijen. Deze partijen zijn vaak pro-Europees geweest zonder een duidelijk beleid. Er werd wel bij de verkiezingen in 2010 gezegd dat er minder macht naar ‘Brussel’ moest gaan, maar even later in Brussel werd er weer ‘voor’ bij beleidsvoorstellen gestemd⁵⁰.

Urk

Een prachtig voorbeeld van die teleurstelling en kritiek hebben wij gevonden in het Nederlandse vissersplaatsje Urk. Uit de peilingen na de grondwetstemming kwam naar voren dat de inwoners van Urk het grootste negatieve sentiment hadden ten opzichte van de Europese Unie. Urk ligt in de Noordoostpolder, maar is van oudsher een eiland. Als je daar

⁴⁸ Interview Michiel Koevoet, 11-4-2014

⁴⁹ Interview Francine Mulder, 25-3-2014

⁵⁰ Interview Jan Jacobs, 28-2-2014

bent zeg je nog steeds niet: ‘Ik ben in Urk’. Je bent namelijk ‘op Urk’, omdat je ‘op een eiland’ bent. Ook al is Urk niet meer een eiland, aan dit soort kleine details kan je merken dat het gevoel van een eigen eiland en daarbij een eigen volk nog steeds leeft. Op Urk woont namelijk een vissersvolk dat altijd zware tijden heeft gekend. Pieter de Hoog, de directeur van een middelbare school en scheepvaartschool te Urk, gaf daar een goed voorbeeld van.

Er was grote armoede in Urk, maar in de rest van Nederland was het leven al vrij ontwikkeld. *“Dat vergelijk je met de ellende waar wij in leefden, met open riolen (halverwege de jaren ’40). Ik heb thuis nooit een douche gehad, dat kenden we helemaal niet. Kunnen jullie dat je nog voorstellen? Dan lees je stukken over Amsterdam waar er al centrale verwarming is en je ziet grote treinen rijden. Je leest over de Eerste Wereldoorlog over grote boten en vliegtuigen en wij leefden hier nog in de 16^e/17^e eeuw.”*

Pieter de Hoog⁵¹

De uitleg over de geschiedenis van Urk is belangrijk, want Urk heeft volgens De Hoog en Joost Bremer, zijn collega, een natuurlijk wantrouwen ten opzichte van de politiek. In het verleden voelden ze zich in de steek gelaten door de Nederlandse politiek, omdat zij in extreme armoede en onderontwikkelde omstandigheden leefden. Zij overleefden door het beroep van Urk: visserij. Bijna het gehele dorp wordt verbonden door werk in deze sector. De Europese Unie heeft het visserijbeleid geheel overgenomen en dit heeft er voor gezorgd dat de lokale context nog verder van het daadwerkelijke beleid is gaan staan.⁵² Dit raakt jammer genoeg de kern van het Urkse bestaan.

“Brussel is bemoeizuchtig en zij komen tegen de praktijk in met allerlei regeltjes en allerlei mooie beloftes, maar wat daar achter zit is dat ze de visserij de

⁵¹ Interview Pieter de Hoog en Joost Bremer, 28-3-2014

⁵² In het interview met De Hoog en Bremer kwamen er ook specifieke cijfers naar voren. Er is verschillend beleid dat elkaar tegenwerkt waardoor in de lokale context het ecosysteem wordt verstoord. Er is bijvoorbeeld een quota voor de vangst van schol. Binnen de zee moet er nu 250.000 ton schol in zee zwemmen; dit is echter nu rond de 600.000 ton. Schol eet spiering en garnalen, waardoor dit percentage naar beneden gaat. Er mag echter met het huidige beleid maar 50.000 ton vis per jaar gevangen worden en daarbij zijn het aantal visdagen beperkt. De vissers kunnen niet de goede hoeveelheid van het visquotum behalen in de gegeven visdagen. Zij worden in hun perspectief tegengewerkt in hun beroepsvoering terwijl daar geen duidelijke reden voor is.

nek om willen draaien. Dat komt vanuit die groene lobby (WWF, stichting Noordzee). Dat is alleen maar om de visserij in een kwaad daglicht te zetten, want dat zijn de vernielers van de zee en dat is helemaal niet waar. Als je echt studie doet naar de bevissing op de Noordzee dat door de Nederlandse vloot gebeurt dan zul je tot de conclusie komen dat van de totale oppervlakte van de Noordzee maar 6% of 7% bevist wordt. De visserij technieken die de vissers hebben, zijn zo aangepast dat er bijna geen milieuvervuiling is of aantasting van de bodem. De afgelopen jaren hebben we miljoenen geïnvesteerd in andere visserijtechnieken die milieuvriendelijker zijn en Brussel weerlegt dat. Brussel is tegen dit en tegen dat.”

*Joost Bremer*⁵³

Als eerste wordt er door Bremer naar de groene lobby verwezen. Deze lobby vecht tegen de overbevissing en het vernielen van de zee. Volgens onze derde informant, Evert Manders, heeft deze groep niet per se achterban, doordat zij bijvoorbeeld gesteund worden door de postcodeloterij: *“Zij hebben geen achterban, geen draagvlak, niets anders dan een maatschappelijke opinie.”* Toch zit deze lobby aan tafel met dezelfde stem als de visserman. Evert Manders, die beleidsmedewerker is bij de Urkse gemeente en havenmeester in Urk, heeft namelijk al meerdere keren met deze mensen aan tafel gezeten. Hij heeft het gevoel dat er meer wordt geluisterd naar een groep zonder achterban dan naar de vissers die wellicht meer over het lokale perspectief kunnen vertellen⁵⁴.

Ook wordt er in het citaat gesproken over nieuwe visserijtechnieken. Onderhandelingen over een akkoord om deze nieuwe technieken te gebruiken speelden zich in het begin van 2014 af. Dit ging over het gebruiken van de ‘Pulskor-techniek’, een nieuw elektrisch net dat de visserijsector duurzamer maakt. De Urkse vissers hadden dit netjes aangeschaft, maar moesten vanuit Brussel toestemming krijgen om hiermee te gaan vissen. Deze toestemming werd in januari niet toegekend⁵⁵ en daarom is de nood hoog volgens Evert Manders. De Urkse visser ziet echter terecht een politiek spel in Brussel. Men verwijst hiermee naar Frankrijk. De Franse minister heeft in samenwerking met Franse ambtenaren besloten dit voorstel tegen te

⁵³ Interview Pieter de Hoog en Joost Bremer, 28-3-2014

⁵⁴ Interview Evert Manders, 28-3-2014

⁵⁵ Nieuwsbericht Rijksoverheid, 17-2-2014

houden voor hun eigen belangen. Dit brengt naar Urk het beeld terug dat ze bedonderd worden.

“Dat versterkt dat onderbuik gevoel over Brussel als een beperking, quotering, vermindering, vrijheidsberoving. Dat zijn de associaties die je daar dus mee krijgt. Inmiddels is de situatie dat men keer op keer wordt bevestigd in dat beeld. Dat laatste dossier was daar een voorbeeld van. Wat gebeurt er dan? De vissers zijn natuurlijk boos en teleurgesteld, die stormen naar Den-Haag en gaan in gesprek met de minister. De minister was ook boos en die had hetzelfde gevoel als de visserman. Hier wordt Nederland als klein land in Europa gepiepeld. Wij worden eigenlijk het slachtoffer van andere belangen die dus de boventoon voeren.”

Evert Manders⁵⁶

Terug in Brussel hebben wij Mulder, verantwoordelijk voor het visserijbeleid, geïnterviewd over wat zij vindt van het negatieve sentiment in Urk. Zij benadrukt dat het visserijbeleid net is hervormd waardoor het meer teruggebracht is naar de lokale situatie. Het idee over visserij is echter door de jaren heen veranderd, namelijk dat de vis van iedereen is en dat dit in stand moet gehouden worden. Historisch gezien waren de vissers natuurlijk niet gelimiteerd in het uitoefenen van hun vak en het is een zure appel dat dit nu wel zo is. Zij zegt echter dat het uiteindelijk de vissers ook beter zal uitkomen als het beleid verduurzaamd wordt. Daarbij moet ze wel toegeven dat het Brusselse apparaat erg log is. Zij voegt ook toe dat de nieuwe technieken er zijn om de visserij beter te maken, maar het is voor de vissers dan onbegrijpelijk dat dit tegengehouden wordt door een land als Frankrijk. Dit land stemt wel vaker tegen in onderhandelingen over hervormingen en zij staan bekend om hun protestacties, zoals havenblokkades. Het Nederlandse idee is: Waarom zouden we het niet doen als het goed is? Bepaalde landen zitten dit dus dwars volgens Mulder, maar dit is niet de Europese Unie zelf⁵⁷.

⁵⁶ Interview Evert Manders, 28-3-2014

⁵⁷ Interview Francine Mulder, 25-3-2014

Van negatief naar positieve uitleg

Als we op het bovenstaande voortborduren, kunnen we stellen dat er een verdere frustratie te bemerken is bij de ambtenaren. De Nederlandse regering legt in de media vaak de schuld bij Brussel terwijl zij zelf met beleidsvoorstellen instemt. Dit is een politiek spel dat niet eerlijk oogt. De Nederlandse regering heeft er soms belang bij om niet de verantwoordelijkheid te hoeven dragen en daar lijdt de Europese Unie onder. Het negatieve sentiment ten opzichte van Brussel wordt hierdoor versterkt en in ieder geval niet afgeremd.

Tijdens een bezoek aan de Nederlandse Provincies, een lobbyinstutie van de Nederlandse provincies in Brussel, werden wij rondgeleid door Marjolein de Jong. Zij was verantwoordelijk voor de provincies van Oost-Nederland en deed apart daarvan nog mee aan een Europese energiegroep. Zij stelde ons voor aan haar collega's die ieder een eigen kantoor hadden in de lange gang. De interesse voor ons onderzoek was duidelijk aanwezig. De coördinator van de Nederlandse Provincies zei dat het goed was dat er onderzoeken werden gedaan naar de Brusselse werksfeer, omdat mensen in Nederland toch vooral een verknipt beeld hadden van het werk dat zij hier deden. Ze hadden dan ook veel last van dat men dacht dat ze alleen maar snoepreusjes maken en in luxe omstandigheden leven van het belastinggeld van de burger. Ze drukte ons op het hart dat er heel hard werd gewerkt en er vaak overuren werden gemaakt voor het doel om gunstige omstandigheden te bewerkstelligen voor de lokale context. De overheid was volgens haar vooral de schuldige in het creëren van een slecht beeld over de Europese Unie. In de Nederlandse media kwam vooral het beeld terug dat als een beleidsvoorstel negatief uitpakt voor Nederland dat het dan door 'Brussel' is gedaan en als het positief uitpakt dat de Nederlandse overheid dit geregeld heeft.

Mulder geeft ook aan dat het wel heel makkelijk is om de Europese Unie de schuld te geven van slechtere ontwikkelingen, want dit staat verder van de burger af. Er wordt volgens haar dus wel heel makkelijk negatief over de EU gepraat, maar de positieve ontwikkelingen komen hierdoor niet echt naar voren. De landen hebben zelf ook voorzitterschap waar ze vaak voorstellen aandragen, maar vaak worden regels pas echt uitgevoerd op de lange termijn. Je ziet dan dat mensen schrikken van alle regels en dan kunnen de lidstaten weer wijzen richting de Europese Unie⁵⁸.

⁵⁸ Interview Francine Mulder, 25-3-2014

Dit beeld wordt vooral omschreven als een zwakte, omdat het meer stemmen oplevert om tegemoet te komen aan de ‘nee’ stem. Je moet echter volgens Mulder niet alleen maar één kant van het verhaal vertellen, maar ook laten zien wat het ons allemaal heeft gebracht. Dat komt ook wel zo af en toe naar voren in de media, maar dit kan nog concreter. Je moet dit tastbaar maken door concrete voorbeelden uit de praktijk.

“Vraag: Hoe zou die binding met burgers kunnen worden versterkt?”

Francine: Dat is moeilijk. Het is toch meer een kwestie van uitleggen en burgers bij dingen betrekken. Ook kleine dingen moeten laten zien worden. Nu krijg je te zien wat Neelie Kroes heeft gedaan, zoals dat ‘data-roaming’ in Europa goedkoper is geworden. Dat soort kleine zaken heeft uiteindelijk een effect op iedereen. Helemaal op jonge mensen. Dat soort dingen moeten allemaal veel meer naar voren worden gebracht. Het verhaal over geld: Wie betaalt en wie krijgt? Dat heeft altijd de overhand. Uiteindelijk is dat niet echt van toepassing bij driekwart van de burgers.”

Francine Mulder⁵⁹

Richard Kapellen zei specifiek in zijn interview dat niet alleen de overheid, maar ook de Europese Unie niet goed is in het uitleggen van de baten die de bevolking heeft bij de EU. Hij werkt zelf bij de Commissie en geeft aan dat vooral deze institutie erg slecht is in communicatie. Hierbij geeft hij het specifieke voorbeeld van de verkiezingen vier jaar geleden toen Hans van Baalen (lijsttrekker Europarlement VVD) campagne voerde met het idee dat het absurd was dat het Europees Parlement besloot wat de lengte van de ladders van schilders zou mogen zijn. Dit werd gezien als grote inmenging. Het bleek dat deze regel voortkwam uit regels voor arbeidersbescherming. Hierin werd voorgeschreven hoeveel kilo een werknemer mag dragen en dit werd terugvertaald in het gewicht, en dan ook de lengte, van de ladder. Volgens Kapellen is dit een voorbeeld van een typische misinterpretatie in Nederland van

⁵⁹ Interview Francine Mulder, 25-3-2014

Europese wetgeving. Hiermee wordt de bevolking angst aangejaagd door de Nederlandse politiek, maar de Commissie zou juist de misverstanden uit de wereld moeten helpen ⁶⁰.

Michiel Koevoet komt bij de rol van de Commissie weer terug op de burgerdialoog in Amsterdam. Viviane Reding zei tegen de mensen dat ze onwetend zijn over de Europese Unie als ze zo negatief zijn. Hij reageert hierop met het volgende:

“Ik denk wel dat mensen te weinig beseffen wat er nou eigenlijk binnen de EU wordt besloten, maar ik vind het een arrogant standpunt om te zeggen dat Nederlandse burgers onwetend zijn als ze niet positief zijn over de EU. De communicatie door Nederlandse elite en politici is een aspect waarom de boodschap niet goed overkomt. Het is makkelijk vanuit Nederland om de kritiek bij de EU neer te leggen. Een voorbeeld van deze hypocrisie is het Verenigd Koninkrijk. Zij hebben een hele negatieve houding naar de Europese Unie toe, maar er is eigenlijk geen enkel land dat zo absurd rigide en gedetailleerd is als zijzelf, maar dit is natuurlijk de schuld van de Europese Unie. Dit is inderdaad niet eerlijk. De informatie is dus maar deels kloppend die de burger krijgt te horen”

*Michiel Koevoet*⁶¹

Kapellen voegt hieraan toe dat dit niet alleen aan de Commissie ligt. Ook de Europarlementariërs zijn niet zichtbaar. Dit is natuurlijk aan henzelf te wijden, maar zij worden ook niet naar Nederland terug geroepen om meer zichtbaarheid te creëren⁶² Mulder maakt hierbij ook een raak punt:

“Voor veel Nederlandse burgers staat de politiek in Den-Haag al ver van hun af en de Europese Unie is dan weer een stap verder. Je kiest dan wel Europarlementariërs, maar hun werk is vrij ondoorzichtig. Daar mist dus nog een heleboel communicatie. Echter, wellicht ligt deze verantwoordelijkheid nog wel meer bij de overheid dan bij de Europarlementariërs, want hun achterban is vrij klein.”

⁶⁰ Interview Richard Kapellen, 7-3-2014

⁶¹ Interview Michiel Koevoet, 11-4-2014

⁶² Interview Richard Kapellen, 7-3-2014

Het argument dat hierboven naar voren komt is dat de burger een andere, positievere uitleg moet worden gegeven van de Europese Unie. Hiermee kan al veel eerder begonnen worden, bijvoorbeeld op scholen. Er kan verteld worden hoe het Europese bestuursstelsel werkt en wat de punten zijn waar de EU voor staat: vrede, economie en basisrechten. Deze zaken kunnen we snel voor lief nemen, omdat het voor ons een vanzelfsprekendheid is. Mulder geeft hierbij concreet aan dat burgers vaak geen goed beeld hebben van Brussel, maar dat ondernemers vaak het nut wel inzien. Dit komt omdat zij afhankelijk zijn van de markt. Zij zien concreet de voordelen van het vrij kunnen handelen en de rechten die ze krijgen binnen de rest van Europa⁶⁴. De burger hoort meer verhalen over dat er heel veel geld naar de EU gaat om bijvoorbeeld Griekenland te redden. Hierdoor zie je dus niet de positieve punten, bijvoorbeeld dat er vrede en veiligheid is binnen Europa, dat je vrij kunt reizen en dat je makkelijk kunt verhuizen.

Vraagtekens

Of het benadrukken van Europese verbondenheid echt een Europese identiteit en een positief sentiment zal creëren, is een groot vraagteken. Er zijn veel ideeën om de bekendheid te vergroten en veranderingen op dit gebied zouden ook aangemoedigd moeten worden, maar hoe een schipper uit Urk overtuigd kan worden over het nut van de Europese Unie blijft een moeilijke vraag.

“Vraag: Europa probeert een gemeenschap te vormen. Denkt u dat dit mogelijk is?”

Pieter: Nee, ik denk dat je op een bepaald moment een grens moet stellen. Als je reist door Europa dan zie je toch duidelijk dat het vaak zo mijlen ver uit elkaar ligt. Ik mag zelf heel graag naar Griekenland gaan. Je geniet altijd van de vriendelijkheid en de gastvrijheid van de mensen en het prachtige land, maar het denken en doen is anders.”

⁶³ Interview Francine Mulder, 25-3-2014

⁶⁴ Interview Francine Mulder, 25-3-2014

De Europese Unie staat van oudsher voor grote principes, namelijk vrede en verbondenheid. Dit zijn principes die niet zomaar voor lief moeten genomen worden binnen de samenleving en die boodschap komt ook vaak naar voren in het leven van Brussel. Het idee dat dit Europese project ook ‘*bottom-up*’ gedragen wordt blijkt nog niet. De interesse in de Europese Unie is erg laag onder de bevolking en er wordt zich afgevraagd wat we nou eigenlijk gemeen hebben met alle lidstaten, zoals we hierboven lezen. Het idee dat er een Europees volk bestaat, wordt dus nog maar weinig herkend onder de Europese bevolking en dit geven de ambtenaren zelf ook toe. Zij denken echter dat het nut van de Europese Unie kan uitgelegd worden door het bekend maken van de positieve invloed van de Europese Unie op vele facetten van het leven en dat zo de publieke opinie wellicht wel kan veranderen.

⁶⁵ Interview Pieter de Hoog en Joost Bremer, 28-3-2014

Conclusie

In deze thesis hebben we gekeken naar twee verschillende gemeenschapsvormingsprocessen in de context van de Europese Unie. In Brussel spraken we met de mensen die op verschillende manieren betrokken zijn bij het vormen van een Europese politieke gemeenschap. We hebben tien weken lang gewoond op loopafstand van de Europese instituties en hebben geprobeerd te integreren in het leven van Brussel. Met informanten hebben we gediscussieerd over verschillende thema's waaronder identiteitsvraagstukken, hun visie op het huidige Europa, de uitwerking van visserijbeleid in de lokale context en het vormen en implementeren van Europese symbolen binnen de lidstaten.

We hebben ons in deze scriptie specifiek op deze vraag gericht: **‘Hoe kijken Nederlandse ambtenaren die in Brussel voor de Europese Unie werken tegen Europese ‘top-down’ en ‘bottom-up’ mechanismen van gemeenschapsvorming aan?’** Deze vraag kunnen we beantwoorden door apart naar deze twee mechanismen te kijken. ‘*Top-down*’ is namelijk het mechanisme dat boven de Nederlandse EU-ambtenaar staat en dat hem/haar aanstuurt. Hierbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan beleidsplannen en projectplannen die geschreven worden door Eurocommissarissen of aan de verdragen die tussen de lidstaten gesloten worden. Het ‘*bottom-up*’ mechanisme is het mechanisme dat voortkomt uit acties en initiatieven van de nationale bevolking van de lidstaat waar de ambtenaar ook deel van uitmaakt. De macht van de bestuurders en de macht van het volk is dus los van elkaar te analyseren. Aan de hand van een analyse hiervan kunnen we kijken hoe deze mechanismen zich tot elkaar verhouden.

Beantwoording hoofdvraag

We zijn het eerste empirische hoofdstuk begonnen met de constatering dat de oprichting van de Europese Unie met de ondertekening van het Schumanverdrag in 1950 een ‘*top-down*’ initiatief is geweest. Met het ontstaan van deze nieuwe, supranationale gemeenschap, ontstond er ook een nieuw publiek domein, waar alle politieke regels die het dagelijkse leven in de maatschappij reguleren door de Europese burgers geaccepteerd, bediscussieerd en beoordeeld kunnen worden (Habermas 1989: 27). Omdat het publieke domein van de Europese Unie

ontbreekt aan een vermeende gedeelde culturele origine en een gevoel van het behoren tot een nationale gemeenschap (Fraser 2010: 79-80) probeert de Europese Unie een integratie van haar burgers in een politieke gemeenschap te bewerkstelligen door het voeren van de EU symbolen. Deze symbolen zijn een uiting van materiële cultuur en geven de *'civil religion'* (Bellah 1992) (Rousseau 1762: boek 2, chapter 8) van de EU vorm door het gebruik van deze symbolen in publieke ruimtes. Dankzij het hebben van een materiële cultuur heeft een gemeenschap namelijk de veerkracht om een culturele identiteit te ontwikkelen en uit te dragen (Stephens en Tiwari 2014:1). In het geval van de Europese Unie komt deze ontwikkeling echter maar moeilijk tot stand.

Als we kijken naar de specifieke symbolen dan zien we dat bij de Nederlandse ambtenaren in Brussel vooral de vlag een betekenis heeft, de stad Brussel en het volkslied minder tot niet. De vlag staat volgens hen voor degelijkheid en positieve vertrouwdheid, maar van een emotionele binding lijkt in de meeste gevallen geen sprake. Opvallend zijn de geluiden over Oost-Europa. Daar zou de vlag meer leven, omdat men soms daar graag bij de Europese Unie wil horen en, zoals in het bijzondere geval met Oekraïne, demonstreert met de vlag in de hand. We kwamen echter ook kritiek tegen op de *'top-down'* verspreiding van de vlag en het lied. De Nederlandse ambtenaren vonden soms dat het te kunstmatig is. Zoals Buter en Lucarelli al stelden is het opdringen van symbolen meestal ook niet effectief (Lucarelli 2012:5). Dit komt mogelijk omdat een politieke gemeenschap of unie aan de volksconsensus en de potentie van de burgers om een volk te worden voorbij gaat door het forceren van een identiteit met behulp van *'top-down'* symboolverspreiding (Rousseau 1762: boek 2, chapter 8).

De volksconsensus kan ook in het geval van het *'House of European History'* het lastig maken om geaccepteerd en omarmd te worden door de Europese burgers. We zagen aan de reacties van de Nederlandse ambtenaren dat ze kritisch waren over de slagingskans van het museum. Niemand noemde het project echter onwenselijk en het is mogelijk dat een focus op de geschiedenis van de Europese Unie, die is ontstaan in een naoorlogse context, het saamhorigheidsgevoel kan aanwakkeren.

Het *'House of European History'* is een uitzonderlijk voorbeeld van *'top-down'* verspreiding van materiële cultuur in de Europese Unie en is ook interessant in antropologisch opzicht, omdat men in de antropologie, zoals hierboven reeds genoemd, het hebben van een materiële

cultuur beschouwt als een springplank om een culturele identiteit te ontwikkelen en uit te dragen (Stephens en Tiwari 2014:1). De objecten van een materiële cultuur kunnen namelijk de gezamenlijke geschiedenis van een groep representeren en vertellen (Stephens en Tiwari 2014: 14). De objecten die getoond zullen worden in het museum zouden dus het saamhorigheidsgevoel kunnen voeden in een gemeenschap, of *'imagined community'* zoals Anderson het omschrijft (Anderson 1983), omdat deze functie van objecten inspeelt op de gepercipieerde gedeelde geschiedenis van een groep. Desalniettemin is het concept van het *'House of European History'* nog wel een strikt *'top-down'* project, maar biedt het project wel mogelijk een opstapje naar de creatie van een geschiedenisbesef waar een waardering voor de Europese Unie en een saamhorigheidsgevoel door kan gaan groeien als het museum erin slaagt om de burger met haar activiteiten en debatplatform te bereiken.

In het tweede empirische hoofdstuk veranderden we van perspectief en legden we de focus op hoe de Nederlandse burgers reageren op de door de Europese Unie gestelde *'top-down'* integratiemechanismen en projecten. We constateerden dat er in de Nederlandse samenleving veel kritiek wordt geuit op de Europese Unie door de burgers, politiek en de media. Zo werden bijvoorbeeld alle Nederlandse partijen in de aanloop naar de verkiezingen gedwongen om een kant te kiezen tussen critici en sympathisanten met de volgende vraag: ben je voor of tegen de Europese Unie? Hier is geen genuanceerd antwoord op te geven, maar het werd duidelijk dat de discussie of de Europese Unie ook *'bottom-up'* gedragen wordt een actuele discussie is. Ook kijkend naar gemeenschapsvorming tussen de burgers van de individuele lidstaten is dit is een interessante vraag.

In de theorie werd omschreven dat het ontstaan van supranationale structuren invloed heeft op het nationale denkkader en de nationale verbondenheid van burgers. Door het vormen van bijvoorbeeld supranationaal beleid en supranationale rechten leidt het supranationalisme tot het ontstaan van een nieuw transnationaal denkkader en een transnationale verbondenheid (Fraser 2010: 77). Dus door het ontstaan van een *'new public space'*, een supranationale structuur, kan er vervolgens ook een *'new cultural space'* ontstaan (Wilson 2000: 6-7). Nederland is bijvoorbeeld verbonden aan de Europese Unie door de vrije mobiliteit tussen landen en verschillende transnationale beleidsterreinen, zoals milieuwetgeving, en heeft dus een deel van zijn soevereiniteit afgedragen.

Dit wordt verder onderbouwd door het politiek constructivisme dat erop wijst dat politiek *'socially constructed'* is en daarom ook aan verandering onderhevig kan zijn. Politieke integratie kan het best verklaard worden in de context waar deze sociale relaties zichtbaar waren, zoals in een gedeelde geschiedenis, verbonden en normen (Goldstein 2009). De Europese Unie heeft *'top-down'* deze relaties gecreëerd. Echter, de burgers hebben niet logischerwijs een nieuw denkkader ontwikkeld op basis van de politieke ontwikkelingen. In de praktijk blijkt dat nationale verbondenheid niet onderschat moet worden. Ook veranderd de media niet zomaar van een nationale focus naar een focus op het transnationale door bijvoorbeeld linguïstische diversiteit en het feit dat er nog steeds veel belang wordt gehecht aan de nationale staat.

In de theorie werd hierover al omschreven dat supranationalisme ook vaak tot weerstand of een tegenbeweging kan leiden. Anderson beargumenteert dat supranationalisme een bedreiging kan vormen voor de nationale gemeenschap, omdat nationale grenzen door het supranationalisme spreekwoordelijk worden aangevallen. Dit zal vervolgens het verwantschapsgevoel en het gemeenschapsgevoel, waar veel aan zou worden gehecht binnen een natie, bedreigen (Anderson in Eriksen 2010: 129). Binnen de Nederlandse gemeenschap komt bijvoorbeeld heel sterk de vraag terug wat wij gemeen hebben met alle andere lidstaten. In Urk wordt er bijvoorbeeld op gewezen dat een eenvoudige reis door Europa de grote culturele verschillen laat zien. Het creëren van een verwantschap tussen al deze verschillen is ingewikkeld. Ook in Brussel wordt er door de informanten die wij hebben geïnterviewd erkend dat er grote verschillen zijn tussen de verschillende lidstaten. Er kan bijvoorbeeld gewezen worden op het feit dat het moeilijk is om een scheiding te maken tussen 'wij' als Europa en 'zij' als de ander. Dit komt doordat er nog geen duidelijk 'wij'-gevoel bestaat onder de Europese bevolking.

De *'social identity theory'* heeft de scheiding tussen 'wij' en 'zij' getheoretiseerd: hiermee wordt bedoeld dat voor het creëren van een gemeenschappelijke identiteit ook een andere identiteit nodig is waar de groep zich tegen af kan zetten (Brown 2000: 150, 753) (Taylor en Moghaddam 1987: 60, 64-65). Het begrenzen van een politieke unit zorgt voor een verschil tussen de 'wij'-groep waar het individu zich in bevindt en de 'zij'-groep die buiten deze grenzen valt. Juist binnen de Europese Unie bestaat er veel diversiteit en hebben nationale burgers de neiging om zich af te zetten tegen andere lidstaten. De Nederlandse Ambtenaren wijzen bijvoorbeeld op het feit dat media binnen de nationale grenzen valt waardoor het

moeilijk is om een Europees bewustzijn te creëren. Ook is communicatie volgens ambtenaren erg nationaal gericht. De zojuist genoemde linguïstische diversiteit is daar een duidelijk voorbeeld van, maar ook in het onderwijs of culturele gewoontes zit er een nationale dimensie.

De Nederlandse overheid speelt ook een rol in de creatie van een negatief sentiment over de Europese Unie. Het is bijvoorbeeld zo dat men gemakkelijk de Europese Unie de schuld geeft van de consequenties van nieuw beleid, terwijl de Nederlandse overheid zelf meebeslist over dat beleid. Daarnaast heeft de Nederlandse overheid er belang bij om zijn eigen soevereiniteit te behouden. Niet alleen de overheid heeft er schuld aan dat de Europese Unie niet een algemeen *'bottom-up'* draagvlak heeft, het Europees bestuursstelsel is ook vrij ondoorzichtig en log. Europarlementariërs geven te weinig terugkoppeling naar de nationale bevolking en de Europese Commissie legt nog te weinig het nut van de Europese Unie uit.

Juist een positieve uitleg zou volgens de ambtenaren bij verschillende politieke instituties meer prioriteit moeten hebben. Er kan gewezen worden op de gedeelde normen en waarden die wij delen, maar ook de rijke geschiedenis of de machtige positie die we hebben als we als één Europese stem optreden binnen de wereldpolitiek. We hebben volgens de ambtenaren er daarnaast ook economisch profijt van om een sterkere gedeelde markt te hebben. Er moet hierbij echter wel rekening gehouden worden met de volgende opmerkingen: De interesse voor de Europese Unie is erg laag en de bevolking voelt zich er niet mee verbonden. Er kan niet gesteld worden dat er een groot nationaal *'bottom-up'* draagvlak is voor de Europese Unie en dit mag niet genegeerd worden, maar er zijn wel veel mogelijkheden om hier aan te werken.

Parallellen en verschillen

Het is belangrijk om te kijken hoe de mechanismen die we net besproken hebben, namelijk *'bottom-up'* en *'top-down'*, zich tot elkaar verhouden. De grens tussen het *'bottom-up'* en het *'top-down'* perspectief is echter soms niet scherp te stellen. Soms is er sprake van dat de *'top-down'* beweging die de *'bottom-up'* beweging beïnvloedt. Zo zien we dat elementen van de *'top-down'* structuur worden overgenomen in de *'bottom-up'* beweging. Een belangrijk voorbeeld hiervan is de Europese vlag. De vlag is in de *'top-down'* structuur ontworpen en

min of meer opgelegd door de Europese instituties, maar vindt nu steeds meer haar weg bij het volk. De eerder door onze informanten genoemde situatie in Oekraïne, het vlaggebruik in Oost-Europa en het positieve gevoel dat ondernemers hebben bij het logo van de Europese Unie zijn voorbeelden van hoe het *'top-down'* instrument zijn weg vindt in een *'bottom-up'* beweging. Daarnaast zien we dat 'Europese identiteit', een *'bottom-up'* concept, een verbindend element is tussen de twee bewegingen. 'Europese identiteit' wordt enerzijds van bovenaf kunstmatig beïnvloed door de gemeenschapsvormingsdrang van de Europese instituties. Anderzijds wordt deze Europese identiteit ontwikkeld op het niveau van het individu en zou zij al dan niet weerklank moeten vinden bij de burgers van de Europese lidstaten. De interviews met de informanten en de grote hoeveelheid artikelen en nieuwsberichten die in de media verschenen tijdens de aanloop naar de Europese verkiezingen leerden ons dat de erkenning van een eventueel bestaan of het hebben van een Europese identiteit sterk persoonsgebonden is. Daarmee wordt bedoeld dat ieder zijn eigen sentiment heeft bij een bepaalde identiteit. Een dergelijk sentiment kan echter in theorie ook gemeenschappelijk gevoeld worden waardoor er een draagvlak ontstaat. Daarnaast is er door de opkomst van eurokritisch geluid meer ruimte gekomen voor een nationaal 'wij-zij denken', waardoor er meer nadruk is komen te liggen op nationale identiteiten in plaats van een Europese identiteit. De Europese Unie mist in dat geval mogelijk een gemeenschappelijk 'wij' gevoel ten opzichte van een 'zij'. Of het wenselijk is dat een dergelijke 'ander' wordt gezocht om een Europese identiteit af te zeggen is een ander vraagstuk.

De meningen van individuele burgers en de Nederlandse ambtenaren kunnen sterk verschillen, omdat Nederlandse ambtenaren in Brussel een ander perspectief hebben en zich in een andere publieke ruimte begeven. Deze publieke ruimte zorgt voor een groot verschil in denken tussen de mensen binnen het bestuursorgaan Brussel en mensen binnen de Nederlandse samenleving. In Brussel wordt gewerkt aan een Europese publieke ruimte terwijl in Nederland hier amper iets van wordt vernomen door de oriëntatie op het nationale. Ook merkten we op dat de Nederlandse ambtenaren waarschuwingssignalen uitzonden met de boodschap dat Europese burgers soms in negatieve zin gevoelig zijn voor *'top-down'* mechanismen. Brussel wordt vaak in de media gepersonifieerd met de Europese Unie en is voor delen van de Nederlandse bevolking en een enkeling onder onze informanten een symbool geworden van bemoeizucht en verspilling. Bemoeizucht wordt door de burgers bijvoorbeeld gekoppeld aan associaties met de vele, soms onnodige, beleidsinitiatieven en

verspilling door snoepreises van topambtenaren. Het *'top-down'* mechanisme ondervindt op deze wijze kritiek. Lucarelli's stelling was hierbij dat het opdringen van symbolen en identiteiten aan de bevolking niet werkt. Juist deze *'bottom-up'* kracht, dus de wil van het volk, kan heel erg botsen tegen *'top-down'* mechanismen die niet positief worden ontvangen binnen een nationale bevolking. In Brussel wordt zonder probleem door eurocommissarissen, maar ook door parlementariërs, gesproken over een Europese gemeenschap, terwijl dit woord binnen de Nederlandse samenleving nog nauwelijks voorkomt en daarbij nog minder erkenning vindt.

Discussie

De visies van de Nederlandse ambtenaren en andere informanten op zowel het *'top-down'* proces als het *'bottom-up'* proces kunnen beïnvloed worden door verschillende factoren. De factor die wij als het meest invloedrijk beschouwden tijdens het onderzoek en het veldwerk is de politieke achtergrond van onze participanten. Normaliter wordt er verondersteld dat ambtenaren politiek neutraal zijn tijdens hun werkzaamheden. Omdat wij een antropologisch onderzoek hebben gedaan, waarbij wij op zoek zijn naar persoonlijke ervaringen en men spreekt op persoonlijke titel, is deze factor van grote invloed geweest op de uitkomsten van ons onderzoek. Hiernaast moeten we ook in acht nemen dat de Nederlandse ambtenaren verschillende functies bekleedden. Zo spraken wij met medewerkers van de Europese Commissie, het Europese Parlement en andere instituties, zoals het Huis van de Nederlandse Provincies. Daarbovenop komt nog het feit dat enkele ambtenaren officieel in Nederlandse dienst staan en vanuit het Nederlandse ministerie naar Brussel afreizen, terwijl anderen officieel in dienst van de Europese Unie staan. Al deze factoren hebben invloed gehad op de beantwoording van de door ons gestelde interviewvragen. Het is om deze constatering dat wij ook onze conclusies niet altijd willen of moeten generaliseren. Binnen Brussel speelde echter wel een bepaalde discussie, over bijvoorbeeld gemeenschapsvorming, waarbij wij vaak trend in de beantwoording van vragen konden ontdekken. Ook gaf het ons interessante inzichten die wij wellicht in Nederland niet waren tegengekomen, omdat de bewoners van Brussel zich toch bevinden in een andere publieke ruimte. Hier bovenop, kunnen we vanuit de door ons getrokken conclusies stellen dat er interessante aanknopingspunten zijn die we zouden kunnen gebruiken in nieuwe theorievorming over Europese gemeenschapsvorming. Daarnaast zijn er ook nog andere interessante aanverwante onderzoeksgebieden denkbaar.

Aanbevelingen

In ons onderzoek hebben wij binnen het veldwerk veel namelijk ook aandacht gegeven aan andere thema's, waaronder de discussie over het democratische gehalte van het bestuursorgaan Brussel. Helaas heeft dit thema binnen deze thesis geen grote rol meer kunnen spelen. Het democratische gehalte van de Europese Unie hangt ook samen met de discussie over Europese gemeenschapsvorming. De lage interesse in de Europese politiek onder de bevolking en de hierop volgende lage opkomst bij de Europese verkiezingen kan een groot vraagteken zetten achter Europese democratie. Één van de fundamentele rechten die democratie inhoud geeft is het kiesrecht. Wij zijn echter in Brussel een log en vrij ondoorzichtig bestuursorgaan tegengekomen dat nog weinig ruimte laat voor actieve burgerparticipatie. Wel worden er vanuit Brussel projecten gelanceerd, zoals het burgerinitiatief (hierbij kunnen burgers wetvoorstellen aandrazen) en burgerdialogen, maar over een echt vergaande, transparante Europese democratie zal nog verder na moeten worden gedacht. Dit zal vooral vanuit de kern moeten bekeken worden, dus daarbij raden wij aan verder voort te bouwen op de botsing tussen nationale overheden en Europese instituties. Door naar deze niveaus te kijken en wellicht hervormingen te initiëren zou een 'bottom-up' gemakkelijk meer draagvlak voor de Europese Unie kunnen worden gegenereerd onder de bevolking.

We zien zelf als onderzoekers veel potentie in de uitbreiding van democratische mechanismen in de Europese Unie en het meer betrekken van de burgers in besluitvormingsprocessen.

Hierin moeten zowel de Europese instituties als de Europese burgers haar verantwoordelijkheid nemen. De Europese instituties zouden zichzelf moeten hervormen en minder bezig zijn met een strijd onderling. Burgers zouden meer gebruik moeten maken van de kansen die worden geboden om over de koers van de Europese Unie te besluiten. Bij dit laatste punt moeten we concreet denken aan het stemmen. Ondanks de inspanningen van de Europarlementariërs, media en onze eigen oproep op onze weblog⁶⁶ was de opkomst van de afgelopen Europese verkiezingen helaas erg laag. Een gemiste kans voor voorstanders en tegenstanders van het 'top-down' principe om van zich te laten horen en een gemiste kans voor de 'bottom-up' beweging om zich uit te spreken over Europa.

⁶⁶ <http://www.europeseunieblog.wordpress.com>

Literatuur

Alonso, S.

2014 ‘Er zit iets fout in jullie Nederlandse politiek’: Eurocommissaris zet plan Europees OM door. *NRC*, 12 maart 2014.

Anderson, B.

1983 *Imagined Communities*. London: Verso.

Barnett, C.

2001 Culture, policy and subsidiarity in the European Union: From symbolic identity to the governmentalisation of culture. *Political Geography*, Vol. 20:4. Pp. 405–426.

Baudet, T.

2012 *De aanval op de natiestaat*. Uitgeverij Bert Bakker.

Bellah, R.N.

1992 *The Broken Covenant: American Civil Religion in Time of Trial*. Chicago: The University of Chicago Press.

Brown, R.

2000 Social identity theory: past achievements, current problems and future challenges. *European Journal of Social Psychology*, 30, 745-778.

Buter, M.

2003 Winning Hearts and Minds for Europe: The Impact of News and Symbols on Civic and Cultural European Identity. *Comparative Political Studies*. Vol. 36:10. Pp. 1148-1179.

Calhoun, C.

2002 In *Dictionary of the Social Sciences*, edited by Calhoun, Craig. : Oxford

University Press.

<http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780195123715.001.0001/acref-9780195123715-e-1043>.

Chaloner, J., Andrew Evans en Mark Pragnell

2014 *NExit: Assessing the economic impact of the Netherlands leaving the European Union*. London: Capital Economics Limited.

Coleman, J.

1970 Civil Religion. *Sociological Analysis*, Vol. 31. Pp. 67-77.

Delanty, G.

2005 The quest for European identity. In *Making the European Polity: Reflexive integration in the EU*. New York: Routledge

Dinan, D.

2010 *Ever Closer Union: An Introduction to European Integration*. London: Palgrave Macmillan.

Eriksen, T.H.

2010 *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives*. New-York: Pluto Press.

Favell, A.

2005 Europe's Identity Problem. *West European Politics*, Vol. 25:5. Pp. 1109-1116.

Ferguson, N.

2013 Dag van Europa: Het Europese project is compleet mislukt. *Il Sole 24 Ore*.
Presseurop.eu, 9 mei 2013.

Fewster, K.J.

2007 Role of Agency and Material Culture in Remembering and Forgetting: An

Ethnoarchaeological Case Study from Central Spain.

Fraser, N.

2010 *Scales of Justice: Reimagining Political Space in a Globalizing World*. New York: Columbia University Press.

Goldstein, J. S. en J. c. Pevehouse

2009 *Principles of international relations*. New York: Pearson Longman.

Gupta, A. en J. Ferguson

1992 Beyond “Culture”: Space, Identity, and the Politics of Difference. *Cultural Anthropology*, Vol. 7:1. Pp. 6-23.

Habermas, J.

1989 *The structural transformation of the public sphere*. Translation by Thomas Burger MIT. Great Britain: Polity Press.

Van der Heijden, G.M.A.

2001 *Hoofdstuk 3: Habermas*. In Een filosofie van behoorlijk bestuur: een verklaring voor de juridische en de maatschappelijke functie van de beginselen van behoorlijk bestuur. Amsterdam: University of Amsterdam.

Kant, I.

1784 Beantwoording van de vraag: Wat is verlichting? Vertaling in Nederlands. *Berlinische Monatsschrift*. Pp. 481-494.

1795 *Perpetual Peace: A Philosophical Essay*. London: George Allen and Unwin ltd. New York: The MacMillan Company.

Kerner, I.

2010 “Scales of Justice” and the Challenges of Global Governmentality. *Public Reason*. Vol. 2:2. Pp. 40-50.

Kester, J.

2014 De IPSOS politieke barometer: Kiezer heeft met stem te weinig inspraak.

<http://www.ipsos-nederland.nl>

Kiljunen, K.

2004 *The European constitution in the making*. Brussels: Centre for European policy studies.

Kim, A.E.

1993 The Absence of Pan-Canadian Civil Religion: Plurality, Duality, and Conflict in Symbols of Canadian Culture. *Sociology of Religion*, Vol. 54:3. Pp. 257-275.

Kristeva, Julia

2000 *Crisis of the European subject*. Other Press: New York.

Lucarelli, S.

2011 *Debating Political Identity and Legitimacy in the European Union*. Hoboken: Taylor and Francis.

Marks, Gary, & Wilson, Carole.

2000 The past in the present: A cleavage theory of party positions on European integration. *British Journal of Political Science*, 30, 433-459.

NOS

2015 Rutte opent aanval op PVV en D66. 9 mei 2014.

www.nos.nl

Pollack, M. A.

2003 *The Engines of European Integration: Delegation, Agency and Agenda Setting in the EU*. New York: Oxford University Press.

Quong, Jonathan,

2013 "Public Reason", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2013 Edition), Edward N. Zalta (ed.).

<http://plato.stanford.edu/archives/sum2013/entries/public-reason/>

Righton, N.

2014 Geloof in het nut van de Europese Unie brokkelt af. *Volkskrant.nl*, 31-3-2014.

Rijksoverheid

2014 Nieuwsbericht: Akkoord verdubbeling duurzame pulsvergunningen visserij. 17-2-2014.

<http://www.rijksoverheid.nl>

Rousseau, J.-J.

1762 *The Social Contract*. Pacific Publishing Studio.

Shore, C.

2000 *Building Europe: The Cultural Politics of European Integration*. Routledge.

Stephens, J. en R. Tiwari

2014 Symbolic estates: community identity and empowerment through heritage.

Perth: Department of Architecture and Interior Architecture.

Taylor, D.M., Moghaddam, F.M.

1987 *Theories of intergroup relations*. Westport: Praeger. Pp. 59-84.

Verhofstadt, G.

2013 Guy Verhofstadt: 'Europa? Dat is onze verdomde plicht!' *Volkskrant*, 18-10-2013.

Wendt, A.

1994 Collective Identity Formation and the International State. *The American Political Science Review*. Vol. 88:2. Pp. 384-396.

Wonka, A. en B. Rittberger

2011 Perspectives on EU governance: An empirical assessment of the political attitudes of EU agency professionals. *Journal of European Public Policy*, 2011, Vol. 18:6. Pp. 888-908.